

Stockholms
universitet

STOCKHOLMS UNIVERSITET
Institutionen för etnologi, religionshistoria och genusvetenskap
Masterprogram Genusvetenskap
Examensarbete 30 hp

”Ofta är jag icke-existerande”

En kvalitativ intervjustudie av äldre feministiska kvinnors upplevelser av att vara äldre

VT 2022
Författare: Lise-Lotte Berg
Handledare: Lisa Käll

Innehållsförteckning

INLEDNING	2
SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR	4
TIDIGARE FORSKNING	5
DISPOSITION	5
FORSKNING OM ÄLDRE KVINNOR	6
ÅLDERISM	7
ÄLDRE FEMINISTISKA KVINNOR OCH FEMINISMEN	7
KOLLEKTIV IDENTITET	8
HÖG ÅLDER ETT RELATIONELLT KONCEPT	9
SVENSKA KVALITATIVA STUDIER	9
SUBJEKTIV ÅLDER SOM IDENTITETSSTRATEGI	10
KONTEXT OCH SOCIAL POSITION	11
TEORI	12
TEORETISKA "PRAKTISKA INSTRUMENT"	12
INTERSEKTIONALITET	13
ÄLDRE SOM "DEN ANDRE" ENLIGT SIMONE DE BEAUVOIR	14
<i>Andregörandet av äldre</i>	14
<i>Skillnad mellan könen</i>	14
BOURDIEUS KAPITALFORMER	15
<i>Kulturellt kapital</i>	16
<i>Socialt kapital</i>	16
<i>Symboliskt kapital</i>	17
HABITUS	17
HETERONORMATIVT LIVSMANUS	18
SUBJEKTIVT ÅLDRADE OCH SUBJEKTIV ÅLDER SOM INTERSUBJEKTIVT	18
METOD	19
ETNOGRAFISK INTERVJUSTUDIE	19
INFORMANTERNA	19
SEMISTRUKTURERADE DJUPINTERVJUER	20
BEARBETNING AV EMPIRI OCH ANALYS	21
VALIDITET, RELIABILITET OCH GENERALISERBARHET	22
ETISKA ÖVERVÄGANDEN	23
REFLEXIVITET	23
RESULTAT OCH ANALYS	24
DISPOSITION	24
INFORMANTERNA	25
ATT VARA ÄLDRE KVINNA	26
<i>Frihet</i>	26
<i>Umgänge med andra äldre kvinnor</i>	27
<i>Subjektiv ålder som intersubjektivt</i>	28
<i>Samhällsengagemang</i>	30
<i>Meningsfulla sammanhang</i>	31
<i>Barnbarn</i>	34
<i>Den åldrande kroppen</i>	36
<i>Utseende</i>	38
ATT LEVA FEMINISMEN	41
<i>Feministisk praktik</i>	41

<i>Självständighet, nyfikenhet, integritet</i>	42
<i>Inkluderad av feminismen</i>	45
ÄLDRE KVINNORS UTRYMME I SAMHÄLLET	47
<i>Äldre kvinnor som "den andre"</i>	47
<i>Representation i media</i>	49
<i>Betydelsen av kontext</i>	50
<i>Arbetsmarknaden</i>	53
AVSLUTANDE DISKUSSION	55
DISPOSITION.....	55
HUR PÅVERKAR RÅDANDE KULTURELLA NORMER OM ÄLDRE KVINNOR UTRYMMET FÖR DET ÅLDRANDE SUBJEKTET?	55
HUR FRAMTRÄDER ANDREGÖRANDET AV ÄLDRE I KVINNORNAS BERÄTTELSE?	57
VILKEN BETYDELSE HAR ÄLDRE KVINNORS FEMINISTISKA IDENTITET FÖR DERAS UPPLEVELSER AV ATT VARA ÄLDRE?	58
TEORIDISKUSSION	60
URVALSDISKUSSION	61
FÖRSLAG PÅ FRAMTIDA FORSKNING	62
REFERENSLISTA	62
BILAGA 1: INTERVJUGUIDE	65

Abstract

This thesis explores elderly women's subjective experiences of being women of age in our capitalistic Swedish society of today. The aim of the research is to illuminate the importance of age-analysis in our contemporary society and within academia, by highlighting age as a social position which intersects with other identity categories such as gender and class. The data collection consists of seven qualitative semi-structured interviews with women within the age of 73-86, who were active feminists during the second wave of feminism. The analysis is primarily based on a theoretical framework consisting of Simone de Beauvoir's "the Other", Pierre Bourdieus's different forms of capitals and "heteronormative lifscript". The result shows in several different ways how old women are reduced to "the Other". The findings further show that a narrow framework of norms about elderly women limits the space within which they can cultivate autonomous subjectivities. The result also indicates that the long-lasting experience of feminist awareness and activism have a great impact on the experience of aging. Drawing on Bourdieu, the concept of "feminist habitus" is introduced. The analysis clearly shows how access to social, cultural and symbolic capital is essential to the experience of aging. One of the main conclusions is that capitalist forces form the terms of elderly women's life space.

Ett stort TACK till er fantastiska kvinnor som ställde upp på att bli intervjuade och som så generöst delade med er av era tankar och erfarenheter!

Inledning

“Vi kan inte fortsätta att skriva om kön, eller generalisera kring ”kvinnor”, till exempel, som om de alla vore medelålders eller yngre, precis lika lite som vi kan anta att de alla är vita,

medelklass, eller heterosexuella.” (Calasanti et.al, 2006, sid 25, min översättning) Så skriver Calasanti, Slevin & King i artikeln “Ageism and Feminism: From ”Et Cetera” to Center” (2006), som syftar till att lyfta fram ålder som en förbisedd identitetskategori inom genusvetenskapen. I artikeln redovisar Calasanti et.al hur äldre människor har mindre makt, status, pengar och auktoritet och hur dessa ojämlikheter betraktas som något naturligt.

Att hög ålder skulle utgöra fokus i min uppsats var inte alls vad jag tänkte när jag påbörjade masterprogrammet i genusvetenskap för snart två år sedan. Faktum är att jag knappt hade tänkt på ålder överhuvudtaget, inte på ålder som en social kategori precis som till exempel kön och klass och sexualitet och etnicitet. Jag hade med andra ord inte tänkt på ålder som en maktordning, som samverkar med andra maktordningar och som därför är med och skapar de premisser som utgör ramen för individers varande. Det var först när jag läste Calasanti, Slevin och Kings artikel en bit in på masterprogrammets första termin som jag började fundera mer över hög ålder, över föreställningar om äldre och över frånvärdet av ett problematiserande av äldres roll i vårt samhälle. För mig blev det extra intressant eftersom tankarna var nya. Så jag läste mer om ålder och ju mer jag läste desto mer angeläget kändes ämnet och snart stod temat för min uppsats klart. Jag vill skriva om äldre kvinnor för att jag anser att det är en grupp som syns och hörs för lite i samhället idag; i media, i den offentliga debatten, inom forskningen, i genusvetenskapen, inom feminismen. Den här uppsatsen kommer därför att handla om äldre feministiska kvinnor och fokus kommer att vara på deras upplevelser av att vara just äldre kvinnor i vårt samhälle idag.

Att äldre kvinnor drabbas hårdare av åldrande än män är nämligen något som är ständigt återkommande i forskningen. En vanlig förklaring är att äldre kvinnor i större utsträckning än äldre män tvingas förhålla sig till rådande normer om kvinnlig ungdomlig skönhet. Samtidigt efterfrågas forskning, som även lyfter fram positiva erfarenheter av att vara äldre och som problematiserar antagandet att kvinnor drabbas hårdare av åldrande. Generellt visar den forskning, som jag har tagit del av, på ett närmast institutionaliserat åldersförakt i vår västerländska kultur (Schwaiger, 2006). I relation till ungdomen, som anses utgöra det eftersträvsvärda normaltillståndet, blir åldrande det avvikande som bör motarbetas, vilket gör att åldrande betraktas som ett individuellt nederlag (a.a). Det här perspektivet på åldrande kopplas i forskningen samman med det nyliberalistiska sättet att värdera individer utifrån förmågan att klara sig själva och sköta sitt eget (jmf. Rubinstein & de Medeiros, 2015, Sandberg, 2012, Calasanti & King, 2015). Enligt Wendy Brown (2008) blir de, som så att

säga misslyckas med att klara sig själva och sköta sitt eget, betraktade som moraliskt ansvarslösa. Att äldre personer dessutom betraktas som en börda för samhället när de inte längre bidrar på arbetsmarknaden eller när de behöver hjälp från samhället på grund av åldersrelaterade sjukdomar och funktionsvariationer, är något som är återkommande i litteraturen om äldre.

Trots att forskningen visar att alla dessa negativa konceptualiseringar av hög ålder med stor sannolikhet påverkar den åldrande individen på ett negativt sett är ålder förbisedd som social kategori inom genusforskning (se bla Calasanti et.al, 2006, Carney & Gray, 2015, Holstein, 2006, Hooyman et.al, 2002, Twigg, 2004, m.fl.). Den forskning som finns om äldre är dessutom ofta distanserad och utgår sällan från äldre personers egna upplevelser och erfarenheter (Twigg, 2004). "As with other systems of inequality, an exploration of age relations must begin by listening to those disadvantaged by them" skriver Calasanti, Slevin & King (2006, sid 25).

Jag har valt att basera den här studien på kvalitativa intervjuer med äldre kvinnor och att fokusera på deras upplevelser av att vara äldre som kvinnor i dagens individualistiska nyliberala samhälle. Jag har, mer specifikt, valt att intervjua personer, som identifierar sig som kvinnor, som är äldre än 70 år och som var aktiva feminister under andra vågens feminism. Med andra ord kommer jag att intervjua kvinnor, som var med och drev fram kvinnorörelsen på 60- och 70-talet och som på så vis bidrog till att Sverige blev ett av världens mest jämställda länder. Jag vill intervjua dessa kvinnor för att de har en relation till feminismen, för att de har reflekterat kring att vara kvinna och för att de åtminstone tidigare i sina liv har haft en kritisk blick på samhället. Enligt Wendy Brown (2006) innebär kopplingen mellan förmågan att klara sig själv och moraliskt ansvar en avpolitiserad av de sociala och ekonomiska orättvisorna i vårt samhälle. Jag tycker att det är extra intressant att prata med kvinnor, som kämpade mot sexismen under parollen "det personliga är politiskt", om deras upplevelser av att vara äldre i en tid då det "politiska har blivit personligt". Jag vill prata med dem om vilket utrymme de har i vårt samhälle. Om delaktighet och feministisk medvetenhet. Om samhällets syn på äldre och om huruvida de känner sig inkluderade i feminismen.

Syfte och frågeställningar

Syftet med föreliggande studie är att undersöka äldre feministiska kvinnors upplevelser av att vara äldre i dagens samhälle. Mer specifikt är jag intresserad av att närmare undersöka tre

olika aspekter, som potentiellt sett präglar äldre kvinnors upplevelser av att vara äldre; feministisk medvetenhet, föreställningar och normer om äldre kvinnor samt äldre kvinnors sekundära ställning i samhället. För att titta närmare på äldre kvinnors sekundära ställning har jag valt att använda mig av Simone de Beauvoirs (1972) begrepp andrefiering, som visar hur äldre blir betraktade som "den andre" i vårt samhälle. Jag har formulerat syftet utifrån förvisningen om att vi i större utsträckning bör belysa hur ålder samverkar med andra sociala kategorier, för att få en större förståelse för hur diskriminerande normer och strukturer påverkar äldre personers livsvillkor.

Frågeställningar:

- 1) Vilken betydelse har äldre kvinnors feministiska identitet för deras upplevelser av att vara äldre?
- 2) Hur påverkar rådande kulturella normer om äldre kvinnor utrymmet för det åldrande subjektet?
- 3) Hur framträder andrefieringen av äldre i kvinnornas berättelser?

Tidigare forskning

Disposition

Jag kommer inledningsvis att presentera en överblick av forskningen om äldre kvinnor, med några av de begrepp och tendenser, som är vanligt förekommande och som jag anser är relevanta för den här studien. Jag kommer sedan kortfattat att redovisa den litteratur och forskning som jag har tagit del av, som diskuterar de spänningar som finns inom feminismen. Sedan följer en presentation av resultatet av en empirisk studie av äldre kvinnors kollektiva erfarenheter av den andra vågens feminism. Slutligen kommer jag att presentera resultatet av några empiriska studier om äldre kvinnor, som lyfter fram en del av de tankegångar och begrepp som är centrala för den här studien. Dessa tankegångar och begrepp utgörs av hög ålder som ett relationellt koncept, subjektiv åldersidentitet samt betydelsen av kontext och social position för upplevelsen av den kroppsliga nedgång som kommer med åldrandet. De empiriska studierna är utförda i Sverige, USA, England och Kanada. När jag presenterar den svenska studien kommer jag inledningsvis att redovisa för forskningen om äldre kvinnor i en svensk kontext. Jag har valt att begränsa mig till forskning som är publicerad under de senaste

tjugo åren, med undantag från Imelda Whelehans bok *Modern Feminist thought. From the second wave to 'post-feminism'*.

Forskning om äldre kvinnor

Äldre kvinnor som forskningsfält är relativt svåröverskådligt, då det rör sig över flera olika forskningsdiscipliner, som alla refereras till flitigt i den litteratur som jag har tagit del av. Framför allt har den kritiska gerontologin, som är en utveckling inom socialgerontologin, bidragit väsentligt till forskningen om äldre kvinnor sedan 1980-talet (Estes et.al, 2003). Den socialgerontologiska forskningen om äldre kvinnors erfarenheter problematiserar dock sällan samspelet mellan kön, ålder och andra sociala kategorier (Krekula, 2006). Även inom genusforskning är ålder förbisedd som social kategori, enligt flera forskare (Calasanti & King, 2006, Carney & Gray, 2015, Holstein, 2006, Hooyman et.al, 2002, Twigg, 2004, m.fl.). Med andra ord är genus förbisett inom gerontologisk forskning, samtidigt som genusforskning förbiser ålder, varför kunskapen om äldre kvinnors villkor är svårt eftersatt (se bla. Carney, 2018). Att ålder måste få större utrymme inom genusforskningen motiveras ofta genom argumentet att kunskapen om äldre bör utvecklas inom ett mer progressivt och emancipatoriskt ramverk för att åldersismen i vårt samhälle ska kunna utmanas och motarbetas (Carney, 2018, Holstein, 2006, Hooyman et.al, 2002).

Stor del av den forskning som jag har tagit del av framhäver att kvinnor drabbas hårdare av åldrande än män. En vanlig förklaring till detta är att eftersom kvinnor traditionellt har definierats genom sitt utseende, marginaliseras äldre kvinnor både genom brist på ungdom och brist på feminin skönhet (Schwaiger, 2006). Kombinationen av sexism och ålderism, som antas drabba kvinnor hårdare än män, kallas inom socialgerontologin för det ”dubbla utsatthet-perspektivet” (”double jeopardy thesis”) (Krekula, 2007). Teorin om åldrande kvinnors dubbla utsatthet har dock fått kritik för att den är förenklande och för att den medför ett allt för negativt sätt att se på ålder och genus. Calasanti & King (2015) till exempel, menar att när äldre kvinnor inte längre räknas på den sexuella marknaden så slipper de den obligatoriska heterosexualiteten och den objektifiering som vilar tungt på yngre kvinnors axlar. ”The jeopardy does not double with age but alters in more complex ways.” (Calasanti & King, 2015, sid 193) I essän “On being an ageing woman” skriver Holstein (2006, sid 327) “I am still objectified but now not in terms of sexual desirability but rather as one without importance sexual or otherwise”. Det är tydligt att den åldrande kroppen är en aspekt av kvinnors upplevelser av ålder, som inte går att bortse från och en hel del av den litteratur som

jag har valt rör sig delvis kring den åldrande kroppen. Jag har dock valt bort litteratur vars huvudsakliga fokus är kroppen, eftersom kroppen inte utgör fokus för den här studien.

Ålderism

En stor del av den litteratur som jag har tagit del av nämner ålderismen i vårt samhälle, som en väsentlig om inte avgörande del av äldre människors livsvillkor. Ålderism (ageism) kan definieras som “discrimination on the basis of age, based on stereotypes about aging that reproduces/reinforces negative attitudes about elderly persons, and it has clear consequences for those so identified at the level of popular culture, social norms, services and resources and policy” (Neysmith, 2018, sid 4). Nelson (2005) beskriver ålderismen som en av de mest socialt accepterade och institutionaliserade formerna av förtryck i vårt samhälle och menar att det är en av anledningarna till att ålderismen, som begrepp och fenomen, inte uppmärksammas mer inom forskningen. Håkan Jönsson menar att anledningen till att det inte pratas mer om ålderism är att människor inte har tillgång till den typ av tolkningsramar för underordning och diskriminering av äldre, som numera är etablerade när det gäller till exempel sexism och rasism. Han menar vidare att detta är anledningen till varför diskriminering av äldre oftast inte uppfattas som diskriminering (Jönsson, 2006 i Andersson, et.al, 2011).

Äldre feministiska kvinnor och feminismen

Äldre feministiska kvinnor verkar vara ett förhållandevis outforskat fält. Bland andra skriver Carney (2018) om frånvaron av äldre kvinnor inom dagens feministiska rörelse, både inom den akademiska feminismen och aktivismen. Carney efterfrågar en mer progressiv feministisk analys av äldre kvinnors villkor i samhället och uppmanar yngre feministiska forskare att lyssna till äldre kvinnors erfarenheter. Det största bidraget kommer, enligt Carney, från äldre feministiska kvinnors dokumenterade levda erfarenhet av att vara just äldre kvinnor. Lynne Segal, som är professor i psykologi och genusvetenskap, är en av dessa äldre feminister som har skrivit om att åldras som kvinna och feminist. Segal (2014, sid 39) skriver i *Out of time. The pleasures & perils of ageing* om den kamp som råder mellan generationer i USA och England och som hon kallar för “the generational warfare”. Hon beskriver bland annat hur den äldre generationen anklagas av den yngre för att vara ansvariga för alla sorters samhälleliga brister. Enligt Segal är spänningen mellan generationer även synlig inom feminismen, i det avseendet att äldre och yngre feminister är kritiska mot varandra. ”We

surely must acknowledge that adversarial generational tension often set the tone for much feminist writing.” (Segal, 2014, sid 70)

I *Modern feminist thought: From the second wave to 'post-feminism'* skriver Imelda Whelehan (1995) om spänningen mellan generationer inom feminismen, som hon menar delvis följer av att feminismen har börjat etablera sig inom akademien i västvärlden. Enligt Whelehan är feminismen idag exkluderande såtillvida att den distanserar sig från sin brokiga och mångfacetterade historia, som delvis utgörs av andra vågens feminism. Hon menar att det finns en tendens till förenklande omskrivning av andra vågens feminism och dess betydelse. En borde använda ”feminism’s recent past to reflect upon its present, rather than the reverse”, skriver Whelehan (1995, sid 128). För att inte glappet mellan den akademiska feminismen och aktivismen ska bli för stort borde feminismen istället omfamna brokigheten, menar hon.

Kollektiv identitet

Forskning om de kollektiva erfarenheterna av att vara politiskt aktiv under 60- och 70-talet visar att delaktighet i sociala rörelser under ens ungdom har bestående effekter för ens liv, som till exempel vilka val och beslut som en fattar (Brown & Rohlinger, 2016). Forskningen visar också att gemensamt för framgångsrika sociala rörelser är att de har lyckats etablera en kollektiv identitet, genom sammanförandet av individer till en gemenskap och ett syfte som är ”större än de själva” (Bernstein & De La Cruz, 2009 & Melucci, 1995 i Brown & Rohlinger, 2016 sid 97). Genom dessa kollektiva identiteter skapas förutsättningar för individer att omdefiniera sina egna identiteter, vilket kan vara extra värdefullt för till exempel äldre kvinnor, som tvingas förhålla sig till snäva normer om ålder. I artikeln “The effect of political generation on identity and social change: age cohort consequences” presenterar Brown & Rohlinger (2016) resultatet av sin studie, baserad på 52 djupintervjuer med äldre kvinnor, som är medlemmar i Red Hat Society. Red Hat Society är en amerikansk organisation för kvinnor över 50 år, med över en miljon medlemmar, som syftar till att sprida feminism genom medvetandehöjning och empowering. Red Hat Society har även ett mer konkret syfte: att äldre kvinnor ska synas mer i amerikansk kultur, som ett steg på vägen mot etablerandet av nya visioner av åldrande. Enligt Brown & Rohlinger visar studien att äldre kvinnor, som var unga på 60- och 70-talet lutar sig mot de kollektiva erfarenheterna av den andra vågens kvinnorrörelse för att motsätta sig kulturella konstruktioner av ålder. Erfarenheten av att ha vuxit upp under en politisk tid genererar en tro på aktivismens potential till att bidra till en samhällelig förändring, vilket gör det troligare att denna kohort av äldre kvinnor utmanar

snäva åldersnormer genom kollektiv aktivistisk samverkan. Resultatet visar även att The Red Hat Society genererar ett "fritt rum" för kvinnor, där stereotypa åldersnormer kan utmanas och ifrågasättas och nya, sunda kollektiva och personliga identiteter kan utvecklas. Enligt Brown & Rohlinger vittnade nästan alla informanter om hur det efter pensionen finns ett smalt utbud av roller för kvinnor, roller som oftast innebär stereotypa karakteriseringar och som upplevs som begränsande. Även om informanterna också ägnade sig åt omsorgsrelaterat volontärarbete i någon form var de noga med att lyfta fram sitt deltagande i Red Hat Society, som grundat i viljan av att ha kul, vilket Brown & Rohlinger menar har en politisk koppling: Genom att understryka betydelsen av att ha kul opponerar sig informanterna mot stereotypa föreställningar om att äldre kvinnor ska ägna sig åt aktiviteter som grundar sig i omhändertagande av andra (a.a).

Hög ålder ett relationellt koncept

Cathrine Degnen (2007) är en av dem som har forskat om äldres upplevelser av ålder och som framhäver hög ålder som ett relationellt koncept såtillvida att den formas i samspel med andra äldre. I 14 månader utförde Degnen etnografiskt fältarbete i norra England. Resultatet av studien visar bland annat hur äldre personer på olika sätt gör distinktioner mellan "normalt" åldrande och "real old age" och på så vis markerar ett avstånd mellan sig själva och de äldre som är skröpligare (Degnen, 2007, sid 69). Hög ålder är således inte bara något som yngre personer tillskriver äldre. "Old age is also a social category which older people themselves, as socialised members of society, are engaged in making." (Degnen, 2007, sid 78) Resultatet av studien visar även att social och mental skärpa väger tyngre än till exempel kronologisk ålder och fysisk förmåga vid bedömningen av andras åldrandestatus. Degnen menar att orsaken till att äldre inte själva vill identifiera sig som äldre är de negativa konnotationerna av hög ålder och att dess gränser kodas av negativt laddade attribut, som är kränkande för en persons integritet.

Svenska kvalitativa studier

Svenska empiriska avhandlingar, som behandlar ålder ur genusperspektiv, fokuserar bland annat på kulturella föreställningar om kvinnors ålder och åldrande i media (Lövgren, 2009), livserfarenheter som meningsbärande för åldrande kvinnor i landsbygdsmiljö (Snellman, 2009) äldre mäns upplevelser av hur hög ålder, maskulinitet och sexualitet samverkar (Sandberg, 2011) HBTQI-personers livsloppsberättelser (Siverskog, 2016) och

nyliberalismens inverkan på äldres hälsa och på omsorgsrelationer (Palmqvist, 2020). Den svenska avhandling som jag har använt mig av i arbetet med den här studien, är Clary Krekulas sociologiska avhandling "Kvinna i en ålderskodad värld. Om äldre kvinnors förkroppsligade identitetsförhandlingar" från 2006. Krekulas forskning om äldre kvinnor är frekvent refererad till i de vetenskapliga artiklar, publicerade i anglosaxiska tidskrifter, som jag har tagit del av under arbetet med den här studien. Avhandlingen syftar till att lyfta diskussionen om ålder och kön som sociala kategorier genom att belysa identitetsprocesser under kvinnors livsförlopp (Krekula, 2006). Studien baseras på djupintervjuer och fokusgruppsintervjuer med 12 kvinnor över 75 år. Resultatet av studien visar bland annat att de erfarenheter som äldre kvinnor har med sig från sitt liv kan utgöra en viktig resurs, som kan bidra till en positiv upplevelse av hög ålder. Dessa personliga resurser kan till exempel bidra till att individen upplever sig vara mindre beroende av omgivningens värderingar vid angörandet av identitetsanspråk. På så vis kan den personlighetsutveckling, som kan ske som resultat av ackumulerade erfarenheter, utgöra en maktresurs när en gör identitetsanspråk, menar Krekula.

Subjektiv ålder som identitetsstrategi

I likhet med Degnen (2006) menar Krekula (2006) att den subjektiva åldersidentiteten är relationell. Informanterna i hennes studie gör distinktioner mellan sig själva som äldre och andra äldre, vilket tar sig uttryck i att de egenskaper och resurser som de gör anspråk på för egen del skiljer sig från de som tillskrivs andra äldre (jmf Degnen, 2006). Krekula menar att det är kvinnornas begränsade karakterisering av äldre, som gör att de värjer sig mot att identifiera sig med gruppen äldre kvinnor. Med andra ord bidrar ensidiga beskrivningar av kategorin äldre till att individer har ett mindre utbud av egenskaper att identifiera sig med. Vidare menar Krekula att kvinnorna, genom stereotypa föreställningar om andra äldre, själva ger uttryck för ålderistiska föreställningar trots att de själva har positiva erfarenheter av att vara äldre. "Den strategi de tar till genom åtskillnaden mellan en subjektiv och en kronologisk ålder ifrågasätter *inte* befintliga stereotyper, utan bidrar tvärtom till att reproducera dem." (Krekula, 2006, sid 223) Enligt Krekula kan den subjektiva åldern förstås som en identitetsstrategi. Hon menar att konstruktionen av den subjektiva åldern hjälper kvinnorna att upprätthålla centrala identitetsanspråk genom att den skapar utrymme för dem att göra anspråk på identiteter som är viktiga för dem och som de kodar som yngre. Krekula (2006) menar att den förklaringsmodellen ligger nära beskrivningen av den subjektiva åldern som ett försvar mot den negativa karakteriseringen av hög ålder (jmf Degnen, 2006). Hon menar dock

att den skiljer sig så till vida den framhåller individen som en aktör som förhandlar om sitt handlingsutrymme snarare än som re-aktör, som inte vill inkludera sig i stereotypa och snäva beskrivningar av äldre. Som identitetsstrategi är den subjektiva åldern också en fråga om hur individen ålderskodar sina egna egenskaper, vilket också gör det möjligt att förstå hur en lägre subjektiv ålder än den kronologiska är ett fenomen som återfinns även i yngre åldersgrupper (Krekula, 2006). Jag tänker att det inte finns en motsättning mellan Degners (2006) och Krekulas (2006) förklaring till diskrepansen mellan subjektiv ålder och kronologisk ålder. De menar båda att det finns ett motstånd mot att identifiera sig som äldre eftersom "äldre" är laddat med negativa attribut och karaktärsdrag. Som jag tolkar det utvidgar dock Krekula detta tankesätt genom att åberopa ett skralt utbud av egenskaper att förknippa med äldre samt med att förklara den subjektiva åldern som en del av ett identitetsanspråk.

Kontext och social position

Amanda Greniers (2005) kvalitativa studie med äldre kvinnor visar på diskrepansen mellan den etablerade förståelsen av svaghet ("frailty") och äldre kvinnors upplevelser av den kroppsliga nedgången ("decline"), som kommer med åldern. Utifrån resultatet av djupintervjuer med tolv äldre kvinnor argumenterar Grenier för att det inte primärt är den fysiska begränsningen av kroppen som formar hur individer upplever den nedgång som kommer med åldern. Det är snarare, menar hon, kontexten inom vilken individerna befinner sig och deras sociala positioner som är av störst vikt. Kontextens betydelse, menar Grenier, ligger i linje med den sociala modellen av funktionshinder, som syftar till att belysa hur det sociala och fysiska rummet skapar funktionshinder snarare än individens funktionsvariation. Med andra ord kan äldre kvinnor anses svaga endast om de resurser som finns tillgängliga inte matchar deras behov. Resultatet av Greniers studie visar även hur kvinnornas upplevelser av den kroppsliga nedgången är kopplade till deras identiteter, uppfattning om sig själva och hur de har hanterat motgångar tidigare i livet. Eftersom en persons sociala position, som klasstillhörighet, etnicitet och sexuell läggning är avgörande för ens erfarenheter av livet är kvinnornas sociala positioner avgörande för hur kvinnorna förhåller sig till den kroppsliga nedgången. "Older women's social locations provide clues to their sense of identity and therefore, the way that they have and would likely respond or negotiate the changes in their body." (Grenier, 2005, sid 141)

Teori

Teoretiska "praktiska instrument"

Min utgångspunkt för den här studien är att ålder är en social kategori, som i likhet med andra sociala kategorier som till exempel genus, klass eller etnicitet, utgör grunden för samhällets maktrelationer. Att betrakta ålder som en social kategori innebär antagandet att äldre kvinnors upplevelser av att vara äldre delvis formas av hur ålder och genus samverkar med varandra och med andra sociala kategorier. Därför tänker jag att det intersektionella perspektivet fungerar som en slags teoretisk grund för den här studien. Jag vill vidare undersöka hur strukturella ordningar, som ålderism, sexism och kapitalism är med och formar de villkor som styr äldre kvinnors upplevelser av att vara äldre som kvinnor i vårt samhälle idag. Därför har jag valt att använda mig av termer och begrepp, som vilar mot olika teoribildningar, men som gemensamt har en grund som förhåller sig kritiskt till samhällets normer och strukturer. Dessutom har begreppen gemensamt att de är relationella i sin karaktär, vilket gör att de är lämpliga som analysverktyg eftersom jag utgår från en förståelse av det subjektiva åldrandet som relationellt, det vill säga att individens upplevelser formas i relation till andra. Jag har således valt att, istället för att luta mig mot en teoribildning, skapa en uppsättning av termer och begrepp som känns användbara och relevanta för att kunna analysera informanternas upplevelser av att vara äldre (jmf Krekula, 2006, sid 78). Enligt Krekula skulle denna metod kunna beskrivas som "ett pragmatiskt förhållningssätt där teorier inte utgör en fast grund att söka stöd i utan används som praktiska instrument" (James 1907, refererad i Krekula, 2006, sid 78). De begrepp som tillsammans kommer att utgöra den här studiens teoretiska ramverk är Simone de Beauvoirs teori om äldre som "den andre", Pierre Bourdieus olika kapitalformer och habitus, "heteronormativt livsmanus" samt "subjektivt åldrande och subjektiv ålder som intersubjektivt". Dessa mer "praktiska instrument" kommer att vara mer framträdande i analysen, till skillnad från intersektionalitetsbegreppet. Anledningen till detta är att jag upplever att de öppnar för mer konkreta tolkningsmöjligheter, som kan vara fruktbara för att jag ska uppnå syftet med studien och besvara frågeställningarna.

Simone de Beauvoirs teori om andregörandet av äldre har en viktig roll i analysen eftersom den klarlägger diskriminering av ålder som konstruerad enligt samma princip som diskriminering av kön. Beauvoirs teori lutar sig nämligen mot en förståelse för hur ålder är en identitetskategori, som inte bara är biologisk utan även socialt konstruerad och därmed tyngd

av föreställningar och normer (Pettersen, 2020). Med det utgångsläget belyser teorin hur samverkan mellan olika maktstrukturer påverkar diskrimineringen av äldre, vilket innebär att den kan betraktas som intersektionell. Som komplement till Beauvoirs ”den andre” har jag valt att använda mig av olika kapitalformer och begreppet habitus samt det heteronormativa livsmanuset. Dessa begrepp kompletterar varandra på så vis att kapitalformerna visar på individuella resursers betydelse för hur människor rör sig i sociala rum medan det heteronormativa livsmanuset visar hur samhällsliga normsystem påverkar hur individer rör sig genom livets olika temporala faser. Genom att föra samman Beauvoirs teori om andrefiering med Bourdieus begreppsapparat vill jag visa hur klass hänger samman med andregörandet av äldre och således med äldre kvinnors upplevelser av att vara äldre. Benämningen på det relationella åldrandet som ”intersubjektivt” utgör det sista teoretiska instrumentet i den här studien och syftar till att bidra till en förståelse för hur kvinnorna upplever och förhåller sig till sitt åldrande och till sin ålder.

Jag kommer inledningsvis att presentera intersektionalitetsbegreppet för att sedan presentera Simone de Beauvoirs tankar om äldre som ”den andre”, med hjälp av en artikel skriven av den norska filosofiprofessorn Tove Pettersen (2020) och Beauvoirs böcker *The coming of age* och *Det andra könet*. Därefter kommer jag att presentera grunderna i Bourdieus teori om kulturellt, socialt och symboliskt kapital samt begreppet habitus. Efter en kort presentation av Ambjörnsson & Bromseths (2014) begrepp heteronormativt livsmanus kommer jag sedan slutligen att presentera tankar om subjektivt åldrande och subjektiv ålder som intersubjektivt.

Intersektionalitet

Intersektionalitetsbegreppet introducerades av Kimberle Crenshaw (1991), som menade att kampen för jämställdhet utgår från endimensionella tankegångar baserade på vita medelklasskvinnors behov och förutsättningar. Samtidigt utgår kampen mot rasism från svarta mäns erfarenheter, varpå den svarta kvinnan hamnar mellan dessa två kamper utan att riktigt inkluderas i någon av dem. Crenshaw (1991) belyste exkluderingen av svarta kvinnor genom att presentera hur olika mönster av underordning vävs samman i deras erfarenheter av våld i nära relationer och hur detta leder till att de inte får adekvat stöd och hjälp. Efter Crenshaws artikel har det intersektionella tankesättet kommit att etableras och är idag ett av de främsta verktygen för analyser av hur olika maktordningar samverkar. Lykke (2003) menar att syftet med intersektionalitetsbegreppet är att förstå den föränderliga och dynamiska interaktionen mellan olika sociala kategorier och de maktassymetrier, som de baseras på. Hon beskriver det

som att intersektionalitetsbegreppet bildar en förståelseram, ”som kan producera ny kunskap om den hybriditet, komplexitet och diversitet som kännetecknar det postindustriella samhällets subjektiveringsprocesser” (Lykke, 2003, sid 52). Intersektionalitetsbegreppet uppstod teoretiskt i en skärningspunkt mellan postmodern feministisk teori, postkolonial teori, black feminism och queerteori (Krekula et.al, 2005, Lykke, 2003), vilket delvis kan förklara varför ålder som identitetskategori är förbisedd i intersektionella studier (Krekula et.al, 2005).

Äldre som ”den andre” enligt Simone de Beauvoir

Andregörandet av äldre

I Simone de Beauvoirs främsta verk *Det andra könet*, som kom 1949 och som har varit enormt betydelsefull för generationer av feminister, introducerar Beauvoir tankesättet att kvinnan är ”den andre” i relation till mannen. I hennes bok *The coming of age* (på svenska: *Ålderdomen*), som kom 22 år senare, använder Beauvoir sig av den term som hon utvecklade i *Det andra könet* för att belysa och förklara förtrycket av äldre i vårt samhälle (Pettersen, 2020). I vårt samhälle betraktas äldre personer som ”den andre” i relation till yngre personer. Pettersen (2020) menar att termen ”den andre” har två betydelser i Beauvoirs analys. Liksom kvinnan är underordnad mannen vad gäller makt, inflytande, status och resurser är äldre underordnade de som är medelålders. Dessutom blir äldre betraktade som annorlunda och avvikande jämfört med yngre, i likhet med synen på kvinnan som det ofullständiga objektet. Diskrimineringen av ålder kan därför anses vara konstruerad enligt samma princip som diskrimineringen av kön. Enligt Beauvoir är andregörandet en process där ett subjekt betraktar andra subjekt som radikalt annorlunda än sig själva, vilket kan leda till bland annat marginalisering, exkludering och objektifiering. Samtidigt legitimeras den orättvisa behandlingen av äldre genom sättet att se på dem som radikalt annorlunda. Beauvoir menar även att andregörandet internaliseras i individerna, vilket dels leder till en ovilja hos dem att identifiera sig som äldre men även till att deras motstånd mot orättvisan avtar (a.a).

Skillnad mellan könen

I *The coming of age* driver Beauvoir (1972) tesen att åldrandet utgör en större utmaning för mannen än för kvinnan. Beauvoir menar att detta delvis handlar om att andregörandet av äldre inte kommer som någon överraskning för kvinnan, eftersom hon alltid har varit den andra i relation till mannen. (Pettersen, 2020). På så vis är den äldre kvinnan väl utrustad, med

erfarenhet av att själv uppleva sig som ett subjekt och samtidigt bli betraktad som ett objekt. En annan förklaring till varför åldrandet är mindre svårt för kvinnan är att deras identitet oftast inte är lika starkt knuten till yrkeslivet som mannens (a.a). "Retirement brings a radical break into a man's life; he is entirely cut off from his past and he has to adopt himself to a new status." (Beauvoir, 1972, sid 262) Beauvoir menar att männen lider av förlusten av status och auktoritet mer än äldre kvinnor, som fortfarande har en viktig roll i hemmet och familjelivet (Pettersen, 2020). Att upplevelsen av att åldras potentiellt sett är svårare för kvinnan eftersom hon tvingas förhålla sig till det ideal om feminin skönhet, som är starkt förknippat med ungdomlighet, är inget som Beauvoir behandlar i *The coming of age* (Weiss, 2014). Att det råder en form av konsensus kring att äldre kvinnor har tappat sin skönhet framgår dock av boken, men Beauvoir menar snarare att många upplever det som befriande att slippa männens utvärderande blickar (Pettersen, 2020).

Även om Beauvoir menar att andregörandet inte är lika överväldigande för kvinnan så blir hon, likväl som mannen, reducerad till den andre i kapitalistiska samhällen (Pettersen, 2020). Det är nämligen klasskampen och inte könskampen, som i huvudsak styr hur ålderdomen påverkar människan. Klasskampen, som Beauvoir refererar till, är en kamp mellan generationer; en kamp mellan de produktiva medelålders och de ickeproduktiva äldre. "The economy is founded upon profit; and in actual fact the entire civilization is ruled by profit. The human working stock is of interest only in so far as it is profitable. When it is no longer profitable it is tossed aside." (Beauvoir, 1972, sid 6) Den huvudsakliga grunden för andregörandet av äldre, menar Beauvoir, är att äldre betraktas som en börda när de inte längre bidrar till den kapitalistiska ekonomin. Detta gäller även för den privilegierade samhällsgruppen, även om åldrandet slår hårdare mot dem som är mindre bemedlade. I *The coming of age* framhäver Beauvoir att det inte bara är kön som påverkar åldrandet utan även klasstillhörighet. "As we have seen, the age at which this decline begins has always depended upon the class to which a man belongs. Today a miner is finished, done for, at the age of fifty, whereas many of the privileged carry their eighty years lightly." (1972, sid 541)

Bourdieu's kapitalformer

Den franska sociologen Pierre Bourdieus teoretiska ansats syftar till att begripliggöra mekanismerna bakom reproduktionen av klass (Månson, 2007). För att kunna göra detta utvidgade Bourdieu den klassteoretiska begreppsapparaten med nya former av kapital; symboliskt, kulturellt och socialt kapital. Bourdieu menade att dessa former av kapital är lika

centrala för samhällets klassreproduktion som kontrollen över ekonomiskt kapital (a.a). För att få en förståelse för vad som bestämmer individers sociala positioner, bör man enligt Bourdieu (1987) studera det som han kallar för ”sociala rum” och vilka kapitalformer som är gångbara i dessa rum.

Kulturellt kapital

Det kulturella kapitalet avser de tillgångar som kommer av bildning, som till exempel ett kultiverat språkbruk och förtrogenhet med kulturen, det vill säga till exempel konst, musik och litteratur (Månson, 2007). Enligt Bourdieu (2010) sker en distinktion mellan olika samhällsgrupper, som baseras på smak. Han menar att en individs smak vad gäller till exempel mat, kläder eller inredning inte är någon slump utan ett uttryck för det kulturella kapital som individen besitter, vilket i sin tur speglar individens sociala position i samhället (a.a). Broady (1998) menar att i en svensk kontext kan även till exempel förankring i folkrörelser eller fackföreningsrörelsen räknas som kulturellt kapital. Beverly Skeggs, som har bidragit till utvecklingen av Bourdieus kapitalteori, beskriver hur kulturellt kapital existerar i tre former: ”in an embodied state, that is in the form of long-lasting dispositions of the mind and the body; in the objectified state, in the form of cultural goods; and in the institutionalized state, resulting in such things as educational qualifications” (Skeggs, 2002, sid 8). Jag tolkar det som att det som Skeggs kategoriserar som förkroppsligat kulturellt kapital delvis utgörs av en individs smak.

Socialt kapital

Det sociala kapitalet innebär de sociala tillgångar som en individ besitter genom relationer, det vill säga tillgångar i form av släktrelationer, vänskapsband och personkontakter (Broady, 1998). Enligt Broady menade Bourdieu att det sociala kapitalet genererar förbindelser, som till exempel kan vara avgörande för någon med en högt skattad examen att få en uppsatt position men också att yrkeskarriär och andra sociala framgångar förutsätter ett stöd från det sociala nätverket. På så vis fungerar det sociala kapitalet som en tillgång för individer i en grupp vars medlemmar har intagit positioner, knutit kontakter och ackumulerat kulturellt och ekonomiskt kapital (a.a).

Symboliskt kapital

Det symboliska kapitalet är den form som de andra kapitalen får när de uppfattas som legitima (Bourdieu, 1987). Bourdieu, som var verksam i Frankrike, menade att den maktstruktur som finns i det franska samhället är uppbyggd av de symbolvärden som kommer av utbildning, titlar, pengar, kläder, vanor, bostäder och så vidare (Månson, 2007). Symboliskt kapital är ett relationellt begrepp så till vida att det måste finnas en mottagare (Broady, 1998). Bourdieu (1995, sid 97) beskriver detta som att:

Olika egenskaper (dvs olika kapitalarter: fysiskt, ekonomiskt, kulturellt, socialt kapital) förvandlas till symboliskt kapital när de uppfattas av sociala agenter utrustade med perceptionskategorier som gör att de kan känna igen dem (urskilja dem) och erkänna dem, tillskriva dem ett värde.

Till exempel kan en viss akademisk titel fungera som symboliskt kapital i universitetsvärlden, men förutsatt att det finns andra som uppfattar att denna titel äger ett värde (Broady, 1998).

Habitus

Ett annat av Bourdieus centrala begrepp är habitus. Habitus är de vanor som vi har utvecklat genom livet och som formar hur vi tänker, agerar och orienterar oss i den sociala världen (Månson, 2007). Grunden för individens habitus är det sociala arv som präglar individens uppväxt men genom att delta i olika sociala miljöer genom livet tillägnar sig individen nya handlingsmönster och tankesätt, som vävs samman och som kan komma att förändra ens habitus (a.a). Bourdieu (1995, sid 37) beskriver habitus som

Ett förvärvat system av preferenser, principer för att betrakta och göra distinktioner (vad man vanligen kallar smak), stabila kognitiva strukturer (vilka väsentligen är en produkt av att agenterna har införlivat objektiva strukturer) och handlingsscheman som styr hur situationen skall uppfattas och vilken reaktion som är mest ändamålsenlig.

Heteronormativt livsmanus

Ambjörnsson och Bromseth (2014) skriver i antologin *Livslinjer. Berättelser om ålder, genus och sexualitet* om ett heteronormativt livsmanus. Det heteronormativa livsmanuset, som grundar sig i Judith Halberstams ”heteronormativt livslopp”, innebär att vi förväntas göra eller uppnå vissa saker vid en viss ålder. Till exempel förväntas vi träffa en partner av motsatt kön när vi är i tjugooårsåldern, skaffa två barn när vi är i trettioårsåldern och sedan ägna tiden i 40-årsåldern åt att vara upptagna av allt vad det innebär med både familj och karriär. När barnen är utflugna förväntas vi längta efter barnbarn. Det heteronormativa livsmanuset är således uppbyggt av samhällets rådande normer och föreställningar om åldersadekvata beteenden, där det heterosexuella kärnfamiljsidealet utgör en slags grund. Att kliva utanför det heteronormativa livsmanuset skapar reaktioner i omgivningen. Det kan till exempel vara svårt för personer som kliver utanför manuset att få kulturellt och socialt erkännande och de riskerar att bli betraktade som omogna och misslyckade (a.a).

Subjektivt åldrande och subjektiv ålder som intersubjektivt

I artikeln ”Subjective aging and new complexities of the life course” lyfter Settersten och Hagestad (2015) fram hur individualiseringen av samhället påverkar det subjektiva åldrandet. Författarna menar att de strukturella och kulturella förändringar som individualiseringen innebär framför allt påverkar den äldre generationen, som växte upp i ett samhälle som på många sätt var radikalt olikt dagens samhälle. Detta genererar ett glapp mellan samhällets äldre och de yngre generationerna och kan leda till en känsla av diskontinuitet bland äldre personer. Det är de unga som är hemma i den nya världen, menar författarna, medan de äldre blir ”immigranter i tiden” (Settersten & Hagestad, 2015, sid 35). Men framför allt påverkar individualiseringen det subjektiva åldrandet genom synen på att individen själv bär ansvar för sitt åldrande, vilket ligger i linje med diskursen om det framgångsrika åldrandet (jmf Rubinstein & de Medeiros, 2015). Det ökade fokuset på individens egen förmåga och kapacitet innebär en risk för de som inte besitter de resurser som krävs, varför personliga resursers betydelse för det subjektiva åldrandet är centralt för förståelsen av hög ålder menar Settersten & Hagestad (2015). Samtidigt menar författarna att individualiseringen gör att vi överskattar betydelsen av individuella val och gärningar för hur åldrandet tar form. ”Aging, including subjective aging, is often treated as an individual process, but it is never completely one’s own.” (Settersten & Hagestad, 2015, sid 34) Det som i mångt och mycket styr hur vi upplever åldrandet är sådant som vi inte alltid själva kan råda över, som till exempel hälsa och

våra nära relationer. Settersten & Godlewski (2016) menar att eftersom individers upplevelser av att åldras utformas i relation till andra individer kan det subjektiva åldrandet betraktas som intersubjektivt. Även den subjektiva åldern är intersubjektiv eftersom den bland annat formas i relation till hur individer upplever sig själva i relation till andra, hur de upplever sig själva i relation till sig själva som yngre och hur andra responderar på hans åldrande (Settersten & Godlewski (2016). Forskning om subjektiva åldersidentiteter visar på en diskrepans mellan individers kronologiska ålder och upplevd ålder (Settersten & Hagestad, 2015). Särskilt i högre åldrar finns ett tydligt motstånd mot att benämna sig själv som gammal. "Old also seems to be a label that is much easier to apply to others, even (or especially) to create social distance between other old people and oneself." (Settersten & Hagestad, 2015, sid 38)

Metod

Etnografisk intervjustudie

För att uppnå föreliggande studies syfte och besvara frågeställningarna valde jag att göra en etnografisk intervjustudie. Syftet med studien är att undersöka äldre kvinnors upplevelser av att vara äldre. Eftersom det är kvinnornas subjektiva upplevelser som jag är ute efter passade djupintervjuer bra då de kan fokusera på informanten som subjekt (jmf. Larsson, 2005). För att analysera materialet valde jag att använda mig av tematisk analysmetod.

Informanterna

Mitt första steg för att få tag i informanter var att kontakta några forskare inom genusvetenskapen på Stockholms Universitet för att höra om de hade tips om någon, som var över 70 år, som identifierar sig som kvinna och som var aktiv feminist under andra vågens feminism. På det här sättet fick jag tag i en av informanterna. Hon gav mig sedan kontaktuppgifter till två bekanta till henne, som jag hörde av mig till och som sedan också kom att medverka i studien. Nästa steg var att lägga ut en förfrågan på Facebook, i en sluten grupp, som jag vet har många medlemmar som är äldre kvinnor och feminister. Inlägget fick stor respons då det var många som anmälde intresse för att ställa upp på att bli intervjuade. Det var även flera kvinnor, som var yngre än min målgrupp och som inte hade varit aktiva under andra vågens feminism som hörde av sig, varpå jag fick tacka nej till några stycken. I slutändan intervjuade jag tre kvinnor, som jag fick kontakt med genom gruppen på Facebook. En av informanterna fick jag tips om via en bekant till mig och en av informanterna är en kvinna, som jag har mött vid några tillfällen i professionella sammanhang för några år sedan

och som jag tog kontakt med eftersom hon uppfyllde urvalsprofilen. En av informanterna, som sa att hon ville läsa transkriberingen, hörde inte av sig och svarade inte på mail efter att hon hade fått den transkriberade intervjun mailad till sig, varför jag till slut plockade bort den intervjun ur studien. Sammanfattningsvis utgörs den här studiens empiri av intervjuer med sju kvinnor. Informanterna fick själva välja var intervjun skulle utföras. Fyra av intervjuerna utfördes hemma hos mig, en av intervjuerna utfördes hemma hos informanten och två intervjuer utfördes via den digitala mötesappen zoom. Under en av zoom-intervjuerna strulade tekniken varpå större delen av intervjun utfördes utan kamera. Intervjuerna som skedde på plats spelades in via telefonens inspelningsapp och zoomintervjuerna spelades in i zoom. Samtliga intervjuer varade i mellan en och en och en halv timme.

Urvalskriterierna var att informanterna skulle identifiera sig som kvinnor, vara över 70 år och att de på något vis var feministiskt engagerade under andra vågens feminism. Den yngsta kvinnan som jag intervjuade var 73 år och den äldsta var 86 år. På många sätt var informanterna en väldigt homogen grupp vad gäller andra aspekter förutom urvalskriterierna. Till exempel är alla informanter vita, sex av sju informanter är akademiker och identifierar sig som medelklass eller övre medelklass, även om tre av dem är födda och uppvuxna i arbetarklassen och således har gjort en klassresa. Endast en av sju är öppet homosexuell. Fem av sju informanter bor i Stockholm. Ingen av informanterna har någon synlig funktionsvariation. Att gruppen blev så pass homogen kan förklaras med att jag fick tag i kvinnorna genom universitetet och genom gruppen på Facebook. Dessutom var några av informanterna bekanta med varandra. Att söka efter informanter genom universitetet och i gruppen på Facebook tänkte jag skulle öka chanserna att hitta personer, som var engagerade feminister under andra vågen. Min fördom om kvinnor, som var politiskt engagerade under andra vågen, var att de i hög utsträckning skulle vara akademiker. Därför blev jag inte heller förvånad över att de flesta informanterna hade en akademisk medelklasstillhörighet gemensamt. Den homogenitet som präglar gruppen av informanter har dock naturligtvis en inverkan på resultatet av den här studien. Jag kommer att resonera kring detta mer utförligt i diskussionsdelen. Jag kommer även att presentera informanterna närmare i början av analysdelen.

Semistrukturerade djupintervjuer

För att kunna uppnå syftet med den här studien valde jag att utföra semistrukturerade djupintervjuer, som enligt Bryman (2018) syftar till att söka efter en förståelse för

intervjupersonernas erfarenheter och upplevelser. De semistrukturerade intervjuerna innebär en flexibilitet, med relativt öppna frågor och stort utrymme för informanterna att utveckla sina svar, varför jag ansåg att den typen av intervju lämpar sig väl för min studie (jmf. Bryman, 2018). Jag arbetade fram en intervjuguide, med fokus på vissa teman och med förslag på följdfrågor. Efter lärdomar från de första intervjuerna tog jag bort följdfrågorna eftersom jag upplevde att de var överflödiga. Jag formulerade även om några frågor så att de blev tydligare. Flera av informanterna gav oftast långa och utförliga svar på de frågor som jag ställde, vilket på ett sätt naturligtvis var till fördel för studiens analys. Det hände dock att informanterna ibland svävade iväg i sina resonemang, genom att till exempel berätta om olika anekdoter och erfarenheter, som jag upplevde hamnade långt utanför den här studien. Detta blev stundvis en utmaning, framför allt eftersom jag upplevde att det ibland inte fanns så mycket tidsmässigt utrymme för att ställa följdfrågor och på så vis gå in djupare på vissa områden. Att intervjuerna skiljer sig lite åt eftersom jag i olika utsträckning hade möjlighet att gå in mer på djupet kan anses påverka studiens reliabilitet till en viss del. Jag hade helt enkelt behövt mer tid och färre teman i intervjuguiden för att kunna gå in mer på djupet i kvinnornas berättelser. Jag anser dock, trots detta, att intervjuerna genererade ett rikt material, som var tillräckligt djupgående för att jag skulle kunna utföra den analys som krävdes för att uppnå syftet med den här studien.

Jag såg till att börja med transkriberingen så snart som möjligt efter slutförd intervju och jag såg även till att vara färdig med transkriberingen av den senaste intervjun innan jag utförde nästa. Jag ansträngde mig för att transkribera intervjuernas så noga som möjligt, vilket innebar att jag återgav dem ordagrant, inklusive pauser och hummanden och skratt.

Bearbetning av empiri och analys

Analysen har gjorts genom tematisering. Första steget när samtliga intervjuer var transkriberade var att läsa igenom dem några gånger samtidigt som jag antecknade de spontana tankarna som dök upp. Under genomläsningen upplevde jag hur flera olika teman växte fram ur texten. Jag upplevde att det vara en stor utmaning att tematisera materialet eftersom flera teman gick in i varandra, men till slut hade jag identifierat tre huvudteman, som vardera har flera underteman. Jag kategoriserade sedan materialet genom att klippa ut valda citat, som jag placerade in under de olika temana i ett separat dokument. Jag valde att redovisa många citat i den slutgiltiga texten, dels för att jag ansåg att det fanns en stor mängd

slagfärdiga och relevanta sådana men även för att öka möjligheten för läsaren att validera slutsatserna. Under arbetet med resultatet växte tankar fram kring relevanta och fruktbara teoretiska begrepp. Det var således empirin som styrde valet av de teoretiska begreppen och som också avgjorde urvalet av den tidigare forskningen som har presenterats. När jag ansåg att jag hade skrivit klart resultatet samt valt teoretiska begrepp för analysen läste jag igenom samtliga intervjuer igen, i sin helhet, för att se att jag inte hade missat något av värde. Slutligen analyserade jag materialet utifrån de valda teoretiska perspektiven och den tidigare forskningen.

Validitet, reliabilitet och generaliserbarhet

En forskningsstudies styrkor och svagheter diskuteras vanligen i relation till begreppen validitet, reliabilitet och generaliserbarhet. För kvalitativa intervjustudier handlar validitet om huruvida en verkligen har undersökt det som en avsåg att undersöka (Kvale & Brinkman, 2009). För att uppnå hög validitet bör en självkritiskt kontrollera forskningsresultatets trovärdighet, rimlighet och tillförlitlighet. Det självkritiska validitetsarbetet ska vara en del av arbetsprocessen hela vägen (a.a). Under arbetet med den här studien har jag aktivt ifrågasatt och funderat kring huruvida de olika arbetsmomenten hade en mening för studiens syfte. I analysen av materialet försökte jag att presentera alternativa tolkningar när detta var möjligt, även om det troligtvis fanns utrymme för att göra detta i än större utsträckning.

Reliabiliteten handlar om forskningsresultatets tillförlitlighet (Kvale & Brinkman, 2009). Med hög reliabilitet menas att en kan förlita sig på att studien går att reproducera vid ett annat tillfälle av en annan forskare, varför kvalitativa intervjustudiers reliabilitet främst är kopplad till intervjumetodiken och intervjufrågorna. Utifrån ett reflexivt förhållningssätt är det dock fruktlöst att tänka i termer av reliabilitet vad gäller den här typen av kvalitativa studier eftersom en bör betrakta dessa som ofrånkomligt präglade av forskarsubjektet (se Davies, 2009). ”Even the same ethnographer is a different person on subsequent field trips to the same research site” skriver Davies (2009, sid 90). Således gör den här studien inga anspråk på att ha hög reliabilitet. Intervjuguiden finns dock redovisad under bilagor och jag har ovan, under avsnittet semistrukturerade djupintervjuer, kortfattat redogjort för några reflektioner kring intervjusituationen.

I kvalitativa forskningssammanhang handlar generaliserbarheten om huruvida resultatet kan generaliseras och därmed överföras till andra situationer och personer (Kvale & Brinkmann, 2009). Jag tänker att det är svårt att hävda att den här studien är generaliserbar med tanke på dess begränsning i form av tid och utrymme.

Etiska överväganden

Kvale & Brinkman (2009) fokuserar på fyra områden av forskarettiska riktlinjer, som är viktiga att arbeta utifrån när en gör intervjustudier och som jag därför har beaktat under arbetet med den här studien. Dessa är: informerat samtycke, konfidentialitet, konsekvenser och forskarens roll. Vid rekryteringen av informanter och inledningsvis vid intervjutillfället informerade jag om syftet med undersökningen. Jag var tydlig med deltagandets frivilliga karaktär, genom att informera informanterna om att de hade all rätt att välja att avstå från att besvara frågor och att de kunde dra sig ur när som helst. De blev också erbjudna att läsa transkriberingen, vilket två av dem gjorde. Jag försäkrade mig även om informanternas medgivande till att spela in intervjuerna. Vad gäller konfidentialitet har jag varit noga med att anonymisera alla informanter. Jag använder fingerade namn och har strävat efter att undvika att redovisa detaljer som kan tänkas avslöja informanternas identitet. Tidigt i processen funderade jag ingående kring studiens eventuella konsekvenser för intervjupersonerna och de personer som de kan anses representera. Min ambition har varit att undvika att reproducera stereotypa och generaliserande föreställningar om äldre kvinnor, vilket bland annat har inneburit ett aktivt tänk kring formuleringar och ordval, både under intervjuerna och senare i skrivprocessen. Under intervjuerna gjorde jag även mitt bästa för att vara lyhörd för att det som kvinnorna berättar kan vara känsligt för dem av olika anledningar.

Reflexivitet

Inom genusvetenskaplig forskning finns en lång tradition av att beakta forskarsubjektets roll i forskningssituationen och hur den oundvikligen inverkar på forskningsresultatet (Lykke, 2009). Att tänka på kunskap som "situerad" syftar till detta (a.a). Donna Haraway (1988), som introducerade tanken om situerad kunskap, menar att forskaren måste ta sitt moraliska ansvar för kunskapsproduktionen, vilket bland annat handlar om att hon bör beakta sin egen subjektivitet och kontexten inom vilken hon befinner sig. Under arbetet med den här studien har jag således eftersträvat att ha ett konsekvent reflexivt förhållningssätt, genom att reflektera över min egen roll som forskare och hur mina erfarenheter präglar resultatet av den

här studien (jmf. Davies, 2009). Till exempel tänker jag att det föll sig naturligt för mig att välja Bourdieus begreppsapparat, som en del av det teoretiska ramverket, eftersom jag anser att klass är ett angeläget ämne och eftersom jag sedan tidigare är bekant med Bourdieus teorier. En annan forskare hade eventuellt använt sig av andra teorier och kanske även identifierat andra teman i empirin, som jag inte har fångat upp.

Den stora uppenbara skillnaden mellan mig och informanterna är åldern, vilket ofrånkomligen innebär att jag i den bemärkelsen har ett renodlat utifrånperspektiv. Även om jag omöjligt kan veta hur det är att vara äldre som kvinna har jag dock en hel del föreställningar. Som framgår av inledningen väcktes mitt intresse för ålder som social kategori i samband med att jag ”fick upp ögonen” för den marginaliserade ställning som äldre har i samhället. Det kan antas att detta har präglat mitt utförande, bland annat genom hur jag valde att utforma intervjuguiden. Jag valde dock att inte prata i termer av ”diskriminerad” eller ”ålderism” under intervjuerna, eftersom jag ansåg att dessa ord var alltför ledande. Medvetenheten om mitt utifrånperspektiv vad gäller åldern har gjort att jag aktivt har strävat efter att inte reproducera stereotypa föreställningar om äldre kvinnor, likväl som jag har försökt att inte framställa kvinnorna som ”de andra”. Precis som kvinnorna som jag intervjuade är jag feminist och i likhet med de flesta av informanterna har jag en akademisk bakgrund och identifierar mig som medelklass. Min upplevelse är att dessa likheter mellan mig och informanterna gjorde att den maktposition, från vilken jag talar som forskare, inte framstod som så tydlig under intervjuerna. Jag kunde snarare uppleva en form av intellektuellt underläge på grund av det faktum att kvinnorna har mer erfarenhet, både av att vara kvinnor och feminister. Men framför allt för att flera av dem dessutom har höga akademiska titlar och egen erfarenhet av kvalitativ forskning.

Resultat och Analys

Disposition

Jag kommer inledningsvis att presentera de sju kvinnor, som utgör informanterna i den här studien. Sedan kommer jag att presentera resultat och analys av det empiriska materialet. Detta kommer att göras utifrån tre huvudteman: ”Att vara äldre kvinna”, ”Att leva feminismen” samt ”Äldre kvinnors utrymme i samhället”. Samtliga teman har flera underteman, som utgörs av underrubrikerna.

Informanterna

”Siv”

- ❖ 83 år
- ❖ Stockholm
- ❖ Två terminer på universitet, har arbetat som tjänsteman
- ❖ Identifierar sig som arbetarklass. ”Det sitter i själ och hjärta”
- ❖ Medlem i feministisk förening under andra vågen samt aktiv på andra sätt
- ❖ Om sitt feministiska engagemang under andra vågen: *”Du vet ibland var det så långgrandiga möten så du kan inte föreställa dig för då var ju alla med och dom var ju hopplösa alltså man kunde alltså sitta och resonera i flera timmar om det skulle stå kan eller bör va ja ojoj”*

”Amanda”

- ❖ 86 år
- ❖ Stockholm
- ❖ Fil.kand examen. Har bland annat arbetat inom offentlig sektor samt drivit eget företag
- ❖ Kommer ursprungligen från arbetarklassen. Identifierar sig idag som ”överklass eller åtminstone nära på”.
- ❖ Skrev feministiska texter under andra vågen
- ❖ Om sitt feministiska engagemang under andra vågens: *”Och när jag skrev på den tiden då var jag ung och tänkte: det HÄR ska gå igenom, nu ska det bli jämställt här i samhället. Pyttisan! Då lärde jag mig en sak: Det tar generationer. Det tar det”*

”Karin”

- ❖ 81 år
- ❖ Stockholm
- ❖ Professor, har forskat i många år
- ❖ Kommer från arbetarklass. ”Idag är jag något helt annat”
- ❖ Medlem i feministisk förening under andra vågen
- ❖ Om sitt feministiska engagemang under andra vågen: *”Alltså vi var otroligt heterosexuella... jag tror inte att vi funderade på överhuvudtaget om homosexualitet och många utav oss var småbarnsmödrar och sådär”*

”Elsa”

- ❖ 78 år
- ❖ Göteborg
- ❖ Lärarutbildad, har arbetat som lärare
- ❖ Identifierar sig som övre medelklass
- ❖ Medlem i feministisk förening under andra vågen och även aktiv på andra sätt
- ❖ Om sitt feministiska engagemang under andra vågen: *”Vi var ju väldigt barnsliga”*

”Elisabeth”

- ❖ 80 år

- ❖ Stockholm
- ❖ Har disputerat, har arbetat som lärare
- ❖ Kommer från arbetarklass, men har gjort en klassresa
- ❖ Var med i bakgrunden under andra vågen. ”Stod inte på barrikaderna” utan ”tillhörde stödtruppen”. Integrerade kön och klass i sin pedagogik.
- ❖ Om sitt feministiska engagemang under andra vågen: *”jag tycker kanske att vi då var lite grand sådär humorlösa, alltså det gick ju inte att skämta om någonting som hade med kvinnor att göra”*

”Gunilla”

- ❖ 75 år
- ❖ Bor på landet
- ❖ Pedagog, har arbetat i barngrupper
- ❖ Identifierar sig som medelklass
- ❖ Inte aktiv i någon feministisk förening men ”gick i demonstrationståg på 60- och 70-talet”. Feminist sedan hon var barn.
- ❖ Om sitt feministiska engagemang: *”Alltså jag har varit feminist sedan jag var fem år gammal, men jag visste ju inte det då”*.

”Pia”

- ❖ 73 år
- ❖ Stockholm
- ❖ Professor, har forskat i många år
- ❖ Uppvuxen i medelklassen
- ❖ Kvinnopolitiskt aktiv på 70-talet
- ❖ Om sitt feministiska engagemang under andra vågen: *”Det var hejvilt, det var inte klokt egentligen”*.

Att vara äldre kvinna

Frihet

Informanterna beskriver generellt sina upplevelser av att vara äldre i väldigt positiva ordalag. Nästan alla beskriver en aktiv och intellektuellt stimulerande tillvaro i en omgivning av andra aktiva äldre kvinnor. Flera av dem pratar om att de är relativt friska, att de har ett bra boende och att de klarar sig på sina pensioner. Många av dem beskriver även en lugn och kravlös tillvaro, som präglas av en känsla av frihet.

Jag har liksom jag behöver. Jag kan inte ha full speed en hel dag, jag orkar inte det utan man kan ta det lugnt, man kan läsa sina böcker, se på sina serier man kan alltså ha både det här att man kan välja när man vill vara aktiv och att man liksom kan dra sig tillbaka när man vill. Det är ändå ett lugn över den här tillvaron som jag uppskattar. Pia

*Man känner ju att tiden går och att man har inte har så mycket tid kvar... då gäller det att göra vad man tycker, det är ingen som kommer och frågar om man inte gör det. Så det är en friare inställning. Till att kunna göra det man vill. Om man klarar det. **Elsa***

*Jag kan bli jättelycklig av att det är sånt här väder som det är idag. Jag kan bli jättelycklig av att vara i mitt hem, att ha en god måltid, även för mig själv, lycklig av att ha vänner att umgås med. Varje dag... nästan varje dag finns det något som jag känner mig lycklig för, glad för. Och det, faktiskt... det är en åldersgrej. **Elisabeth***

Citaten ovan framhåller att informanterna upplever åldrandet som en känsla av frihet. Elsa artikulerar frihet från andra människors uppfattningar. Pia uttrycker att hon uppskattar lugnet idag och friheten att kunna göra det som hon själv känner för. Elisabeth säger även att hon känner sig privilegierad i relation till att många äldre kvinnor ”tar hand om sina skröpliga män och själva går under i det”, vilket också kan tolkas som en känsla av frihet. Deras upplevelser stämmer överens med det som Beauvoir skriver i *Det andra könet*; att kvinnan, när hon har blivit befriad från sina plikter på ålderns höst, äntligen upptäcker sin frihet (2006, sid 685). Pia beskriver hur hon alltid var på topp när hon arbetade, att hon ”laddade” jättemycket inför viktiga professionella åtaganden. Även när hon satt ensam och skrev var hon tvungen att ta sig samman hela tiden på grund av ”deadlines och det ena med det andra”. Att informanterna beskriver känslan av frihet i relation till en kravfylld vardag som yngre visar att deras upplevelser av att vara äldre bör tolkas i ljuset av deras liv som yngre. Även om de beskriver sig själva som självständiga och feministiskt medvetna så präglades troligtvis deras liv av den traditionella kvinnorollen, som var den självklara för den generationen. Att Pia gjorde karriär som tvåbarnsmor i en tid då det inte var vanligt att mödrar gjorde karriär, bidrog möjligen till hennes känsla av att vara tyngd av prestationskrav. Jag menar att det kan vara så att frånvaron av den tyngden bidrar till Pias känsla av frihet idag.

Av empirin framgår även att individuella egenskaper och preferenser har betydelse för upplevelsen av att åldras. Jag tolkar Elisabeths citat som att hon dels har förmåga att uppskatta ”små” saker i vardagen och att hon dels är en person som trivs med att vara ensam. Informanterna beskriver även vad som kan tolkas som en mental mognad, som kommer med åren efter ett liv av erfarenheter. Elsa säger att ”man kan bli säkrare på att man har en erfarenhet som man kan använda också”.

Umgänge med andra äldre kvinnor

Återkommande i flera av informanternas berättelser är att de nästan bara umgås med andra äldre kvinnor. Framför allt de som lever ensamma eller med en kvinna pratar om att de träffar

väldigt få män, även om det framgår av intervjuerna att även de som lever med sina män mestadels har äldre kvinnor omkring sig. Att informanterna träffar få män kan delvis förklaras med det faktum att män dör tidigare än kvinnor, vilket flera av informanterna även poängterar under intervjuerna. Karin, som säger att hon nästan inte träffar några män överhuvudtaget, säger att ”gubbarna har ju dött”. En annan potentiell förklaring till männens frånvaro i informanternas sammanhang är att intressen delvis utvecklas och formas inom ramen för rådande kulturella normer kring bland annat kön. Eftersom könsrollerna var mer distinkta för den generation som informanterna tillhör är det rimligt att anta att de män som är jämnåriga med informanterna många gånger har andra typer av intressen, vilket således gör att de söker sig till andra forum. Karin säger till exempel att hon har förstått att det nästan bara är äldre män bland de som jobbar ideellt med att digitalisera kyrkoböcker. När Elsa pratar om att det är äldre kvinnor som bär upp kulturlivet säger hon att ”de går på allting och så släpar de med sig sina män ibland, som hellre vill sitta och titta på fotboll”. Siv säger vid ett tillfälle att ”åttiofem procent av alla gubbar ska titta på sport i tv och det är jag inte det minsta intresserad av”.

Att jämnåriga vänner är viktiga eftersom de fyller funktionen att de förstår varandra och kan relatera till varandra framgår av informanternas berättelse. Detta stämmer överens med det Beauvoir (1972) skriver om att äldre personer uppskattar umgänge med andra äldre eftersom de delar minnen och sätt att tänka. Pia formulerar detta när hon berättar att hon går till ett gym varje dag, som riktar sig till 65-plussare. Där tänker hon inte så mycket på sin ålder, säger hon, eftersom de ”diskuterar gemensamma problem kan man säga”. Elsa, som är lesbisk, för ett liknande resonemang. Hon menar att det inte är konstigt att lesbiska kvinnor umgås så mycket med varandra eftersom de förstår varandra. ”Man behöver vänner som begriper en”, säger hon. Jag tolkar informanternas beskrivningar som att umgänget med andra personer, som har liknande erfarenheter som en själv, gör att man slipper känna sig avvikande eller utanför. Detta ligger i linje med resultatet av Greniers (2005) studie, som visar på kontextens betydelse för individens upplevelse av den kroppsliga nedgången, som kommer med åldern. Att informanterna rör sig i sociala och fysiska rum där hög ålder inte utgör ett normbrott ökar deras möjligheter att uppleva sig som subjekt, snarare än som avvikande objekt.

Subjektiv ålder som intersubjektivt

Att umgänget spelar roll även för upplevelsen av ålder framgår av intervjuerna. Implicit i nästan alla intervjuer framträder även ett motstånd mot att identifiera sig som äldre. Att

kvinnornas upplevda ålder formas i relation till andra visar hur den subjektiva åldersidentiteten är intersubjektiv (jmf. Settersten & Godlewski, 2016). Pia, som jobbar som volontär ledsagare för äldre personer som är i behov av hjälp, säger till exempel att det gör att hon känner sig yngre. Karin säger att hon inte tänker så mycket på att hon är äldre eftersom hon vistas i miljöer med en massa andra äldre aktiva och friska kvinnor. Elisabeth berättar att hon känner sig gammal när hon umgås med sin närmsta grupp av vänner, som består av personer som är 15-25 år yngre än vad hon själv är. Det är dock inte för att hon de facto är äldre än vad vännerna är, menar hon, utan för att de hela tiden betonar hur ung hon är för sin ålder.

Implicit ligger min ålder där hela tiden, i bakgrunden och ibland blir jag jättetrött på det för då KÄNNER jag mig gammal, förstår du? [...] Men alltså det är väldigt dubbelt, jag har både fördelar av att jag är äldre och sen ändå så känner jag att jag GÖRS gammal, som jag sa till dig, eftersom dom kommenterar min ålder hela tiden, förhåller sig till min ålder. Så känner jag att jag... Ja, jag ÄR ju gammal, men alltså det är ju.. för mig är det mest en siffra, jag tycker mest att det är roligt att jag är 80 år, det är bara obegripligt. Elisabeth

Citatet framhåller att Elisabeth inte lägger någon vikt vid sin kronologiska ålder. Att hon däremot inte vill "känna sig gammal" kan tolkas på flera sätt. Enligt Beauvoir (1972) internaliseras andregörandet av äldre i individen, vilket skapar ett motstånd mot att identifiera sig som äldre. Utifrån detta tankesätt kan andregörandet antas vara internaliserat i Elisabeth, vilket förklarar hennes motvilja att identifiera sig som äldre. En annan tolkning är att Elisabeths motvilja kommer av den syn som hon har på äldre. Tidigare forskning visar bland annat att oviljan att identifiera sig som äldre grundar sig i ett undermåligt utbud av karaktärsdrag att associera till äldre (jmf Krekula, 2006) och att karaktärsdragen är negativt laddade (jmf. Degnen, 2007). Om Elisabeth förknippade kategorin äldre med positiva attribut så skulle hon troligtvis inte i samma utsträckning uppleva det motstånd mot att tillhöra den kategorin, som hon sätter ord på. Det är värt att understryka att det skrala utbudet av egenskaper att tillskriva kategorin äldre inte handlar om bristande fantasi hos individen. Jag menar att det snarare står för negativa och snäva föreställningar om äldre, som finns i vårt samhälle idag. "What is imaginable to us is in many ways constrained by cultural norms that govern the limits of the imaginable" menar Judith Butler (1998, refererad i Woube, 2018, sid 307). Att Elisabeths vänner hela tiden betonar hur ung Elisabeth är för sin ålder tänker jag tyder på att även de har begränsade föreställningar om kategorin äldre (jmf Krekula, 2006).

Gunilla säger att hon inför intervjun har funderat lite kring hur det är att vara äldre kvinna och hur hon då kände att det var svårt att sortera sina tankar. Sedan insåg hon att det handlade om att hon inte tänker på sig själv som en äldre kvinna. Gunilla säger att hon inte heller alltid blir sedd som äldre. Hon berättar om när hon satt och pratade med sköterskan på vårdcentralen för några år sedan och hur sköterskan plötsligt tittade på henne och sa: ”Kära nån, jag trodde inte att du var så gammal”. Gunilla tror att det mycket har att göra med hur man rör sig, hon berättar om sin farmors syster som var väldigt spenstig upp i 90-års åldern. ”Så det kanske jag har lite i generna då”, säger hon. Genom att Gunilla ålderskodar fysisk vitalitet markerar hon indirekt ett avstånd mellan sig själv och andra skröpligare äldre, i likhet med de kvinnor som medverkade i Degnens (2007) studie.

Samhällsengagemang

Av empirin framgår att delaktighet i samhället har stor betydelse för kvinnornas upplevelser av att vara äldre. Samtliga informanter beskriver det som en självklarhet att vara delaktiga i samhället och att bidra på olika sätt där det behövs. De berättar om olika typer av ideellt engagemang i form av bland annat läxhjälp, trygghetsvandring, stöd åt invandrarfamiljer, ledsagarstöd åt ensamma äldre och arbete med personer med funktionsvariationer.

Drivkraften bakom viljan till att engagera sig i samhället framträder mot flera olika grunder. Informanterna lyfter fram vikten av att vara en del i ett socialt sammanhang samtidigt som de sätter ord på behovet av att göra något som känns meningsfullt. Att informanterna anser att det är självklart att arbeta aktivt för att förbättra samhället tyder på att de delar ett socialt patos men jag tänker att det även har att göra med deras erfarenheter av ett långt liv av feministiskt engagemang. Elisabeth, som inte har ork att vara lika aktiv som tidigare efter att hon gick in i i väggen för ett antal år sedan, säger att hon tycker att det är hemskt att som den privilegierade person hon är inte göra mer än vad hon gör.

Alltså när man förstår hur kämpigt det kan vara för många människor och hur många människor som kanske till och med går under för att dom inte [...] har stöd eller rätt ögonblick [...] så tycker jag att det är omoraliskt, oetiskt att inte liksom stödja... människor som vill skapa sig ett liv här kanske eller som kommer från arbetarklass och som har kanske taskiga hemförhållanden eller ja, vad som helst. Ja. Jag tycker att det är en moralisk plikt egentligen. Jag kan väl också säga så att jag har gjort en del i mitt liv, men jag skulle fortfarande kunna göra något. Och det är ju rätt meningsfullt. Man ser ju det, man kanske inte känner det alltid själv, men man ser ju det på dom som man har hjälpt i sitt liv vilken ofattbar tacksamhet som dom kan känna [...] Och då tycker jag att om det kostar mig så lite och betyder så mycket för andra, då kan man ge det. Elisabeth

Citatet framhäver att Elisabeth har en kritisk blick och en vana av aktivt handlande. Hon tycker att det är en moralisk plikt att stötta de som är mindre privilegierade. Elisabeth och Gunilla är de två informanter, som säger att de borde engagera sig mer. Gunilla, som äter en medicin som gör att hon blir trött, säger att hon borde vara ute och demonstrera med tanke på allt som händer i världen men att hon nu istället ger ekonomiskt bidrag. Att både Elisabeth och Gunilla uttrycker skuld över att de inte orkar vara mer engagerade kan delvis förstås genom normen om att äldre kvinnor ska ägna sig åt någon form av omsorgsarbete, vilken Brown & Rohlinger (2016) lyfter fram i sin studie. Var informanternas övertygelse ursprungligen kommer ifrån var inte min avsikt att ta reda på, men av några av deras berättelser framgick att de fick med sig en politisk medvetenhet hemifrån. Till exempel Elsa berättar att hennes morfar, som var väldigt aktiv i sociala frågor och också politiskt aktiv, sa att ”man ska lämna världen lite bättre än den var när man kom till den”.

Meningsfulla sammanhang

Att viljan att vara delaktig delvis grundar sig i behovet att göra något som känns meningsfullt sätter bland annat Pia ord på.

På något sätt ska man ändå fortsätta att ge något liksom, av det som man tycker är viktigt, så tänkte jag. Det blir svårt liksom att bara... dra sig tillbaka helt. Det känner jag ju. Nåt måste man ju göra. Pia

Citatet visar på ett motstånd mot att ”dra sig tillbaka”. Betydelsen av en sysselsättning, som känns meningsfull, formulerar Beauvoir (1972, sid 492) i *The coming of age*. Hon menar att frihet och mental klarhet endast är värt något för den som är upptagen av något projekt. ”The greatest good fortune, even greater than health, for the old person is to have his world still inhabited by projects: then, busy and useful, he escapes both from boredom and from decay.” Pia, som arbetar som volontär med att hjälpa äldre personer som inte kan klara av tillvaron själva, säger att ”Det är definitivt att man är delaktig i någonting som är större än sig själv liksom”. Jag tänker att den typ av gemenskap och engagemang, som Pia har erfarenhet av från andra vågens feminism, bidrar till att hon tänker i termer av att vara delaktig i ”någonting som är större än sig själv” (jmf. Brown & Rohlinger, 2016). Segal, som själv var aktiv feminist under andra vågens kvinnorörelse, sätter ord på detta:

What does it mean to feel in time with time? I can remember occasionally feeling this, usually when I was caught up in something much bigger than myself. What was so exciting about becoming a part of women’s liberation as

the 1970s kicked off was this sense of immersion in something outside of oneself, a collective identity that felt like it might leave a mark on history. (Segal, 2004, sid 180)

Pia, som även har andra sociala aktiviteter vid sidan av det ideella arbetet, säger att det gör att hon känner att hon är ”del i någonting” ”som rör sig i livet”.

Och sen också... man gör ju olika saker... jag är ju med i till exempel två bokcirklar, med före detta kollegor, någon är fortfarande aktiv och sådär alltså man är med i någonting på något sätt som rör sig i livet och många av dom är ju också aktiva i olika typer av volontärarbete... någon jobbar med flyktingar, någon håller på med språkcafé, någon håller på med läxhjälp för flyktingbarn och så, så jag rör mig också med människor som är aktiva även efter att dom liksom har dragit sig tillbaka på något sätt. Så på det sättet känner jag att då är jag också del i någonting för att dom är del i någonting, så man utbyter tankar och sådär. Pia

Pia säger att alla i bokcirkelarna kommer från ett yrkesliv inom socialt arbete och att det därför finns en självklarhet att vara engagerad i det som händer i samhället. Förutom diskussioner om den bok som har lästs ”är samhällsproblem på agendan”, berättar hon. Hon menar att hon rör sig i en speciell miljö på det viset. Tillgången till sociala rum, som ger Pia intellektuell stimulans och en känsla av att vara del i någonting som rör sig i livet visar att Pias sociala kapital utgör en viktig resurs, som bidrar till hennes upplevelse av att vara äldre (jmf Broady, 1998). Pias berättelse visar även hur kulturellt kapital i form av utbildning kan utgöra ett symbolvärde, som ger tillgång till de sociala rummen (jmf Månsson, 2007 & Bourdieu, 1987). På så vis visar Pias beskrivning hur hon besitter både socialt, kulturellt och symboliskt kapital, vars samspel bidrar till möjligheten att vara en del av de meningsfulla sammanhang som hon uttryckligen värderar högt. Att använda Bourdieus begreppsapparat är ett sätt att belysa att Pia har en privilegierad social position, vilket hon själv insinuerar när hon säger att hon rör sig i en ”speciell miljö”. Att individens klasstillhörighet är avgörande för upplevelsen av att vara äldre var också något som Beauvoir framhävde. “The higher the standards of living, the greater the individual’s participation in social life.” (1972, sid 271)

Till skillnad från de andra informanterna uttrycker Siv att hon saknar sammanhang, där hon får träffa andra människor och där hon kan känna att hon gör någon nytta. Siv har lång erfarenhet av olika typer av samhällsengagemang, men är sedan några år tillbaka inte lika aktiv längre vilket är något som gör henne frustrerad. Hon säger att hon till exempel gärna hjälper till inför valet i höst genom att vara vakt på något möte eller att hon kan dela ut

flygblad eller vara med på någon skolgård där hon kan prata med ungarna, men att hon inte vet hur hon ska gå tillväga för att hitta dessa sammanhang.

[...] göra vadsomhelst alltså jag vill känna att jag gör någon nytta va, inte bara sitta och rulla tummarna inte. Jag vill känna att jag betyder något också. Jag har alltid känt att jag duger som jag är va... men jag vill ändå göra något mer som jag känner att... det betyder något för mig men det betyder någonting för nån annan också.

Siv

Av citatet framgår den relationella aspekten av viljan att vara engagerad och delaktig. Utifrån Settersten & Godlewskis (2016) tanke om det subjektiva åldrandet som intersubjektivt har det relationella utbytet en avgörande roll för upplevelsen av att vara äldre, vilket också framkommer av informanternas berättelser. Känslan av att sakna sammanhang löper som en röd tråd genom intervjun med Siv. Jag tänker att det behov av samhörighet, som Siv artikulerar, delvis kan förstås i ljuset av hennes historia som aktiv feminist under andra vågen. Precis som Pia värdesätter att vara del i ”någonting som är större än sig själv” skapar diskrepansen mellan en historia av att vara ständigt aktiv och avsaknaden av ett kollektivt sammanhang frustration hos Siv (jmf. Segal, 2013, Brown & Rohlinger, 2016). När Siv berättar att hon har hittat ett ställe, dit hon går två kvällar i veckan och samtalar med människor som arbetstränar säger hon ”dom räknar med mig, att jag kommer”. Jag menar att Siv sätter ord på en av anledningarna till varför ett socialt sammanhang är så viktigt, nämligen betydelsen av att känna sig inkluderad. Att känna sig inkluderad i ett sammanhang, eller som Siv beskriver: att veta att det finns folk som räknar med att ens närvaro, menar jag är ett basalt existentiellt behov, som därför kan anses vara allmängiltigt. Siv pratar mycket om ensamhet under intervjun. Hon säger att det här med att vara äldre och ensam är förödande och att hon inte hade trott att det skulle vara så hemskt.

Det som är det svåraste, det är ju det här att dom närmaste, dom riktigt nära vännerna, dom dör ju. Så jag känner att jag börjar bli ganska ensam kvar och det är ju inte... det är ingen trevlig upplevelse. Det är så det ser ut. Så det är inte så många bröllop och dop om man säger så. Det är mer begravningar. Siv

Siv är också den enda av informanterna som identifierar sig som arbetarklass. Hennes klasstillhörighet talar för att hon inte besitter socialt, kulturellt och symboliskt kapital i samma utsträckning som de andra informanterna, vilket sannolikt utgör en av anledningarna till varför hennes tillgång till betydelsefulla sammanhang skiljer sig från de andra. I och med att samhället har individualiserats har individen större ansvar för sitt liv och sitt åldrande, varför tillgång till olika typer av kapital blir avgörande för upplevelsen av att åldras (se Settersten &

Hagestad, 2015). Utifrån dessa resonemang blir det tydligt att klasstillhörigheten påverkar Sivs upplevelse av att vara äldre. En inte helt oviktig detalj i sammanhanget är att Siv också är den enda av informanterna som inte är digital. Hon berättar att det är ett beslut som hon fattade efter att ha fått både ögonen och ryggen förstörda efter tjugo års arbete bakom en datorskärm. Ett rimligt antagande är att det faktum att Siv inte är digital och hennes upplevelse av att det är svårt att hitta sammanhang att vara delaktig i hänger samman, vilket hon också själv insinuerar. Även om Siv skiljer sig från de andra informanterna i den här studien anser jag att hon är representativ för en stor grupp äldre kvinnor (och män) i vårt samhälle idag, det vill säga alla de äldre som inte kommunicerar med omvärlden genom smartphone eller dator. När Karin pratar om föreställningen om att äldre kvinnor är tekniskt okunniga refererar hon till att leva i ”olika bubblor”.

Alla lever i sina bubblor liksom och den bubbla som jag lever i.. dom flesta kvinnor där... alla har väl inte gått på universitetet men en del har gjort det... relativt välutbildade yrkesmänniskor som har jobbat i hela sitt liv och så vidare så jag tror... det finns säkert människor utanför, som jag inte känner, som inte kan datorer eller telefoner... min syrra är så, till exempel, hon har ingen dator, hon har en mobil men det är sällan hon svarar i den och hon är säkert typisk för en annan grupp... bubbla... av kvinnor som har låg utbildning och så vidare, som aldrig har jobbat med datorer. Jag menar jag har jobbat med datorer i hela mitt liv. Inte hela mitt liv men...

Karin

Karin nämner inte klass uttryckligen, men jag tänker att de ”bubblor” som Karin refererar till kan tolkas som olika grupper av kvinnor, baserade på klasstillhörighet, där utbildning utgör en distinktion. Enligt Skeggs (2002) utgör utbildning en form av institutionaliserat kulturellt kapital, som jag tänker kan vara en resurs för många kvinnor, som är äldre i vårt samhälle idag. Med tanke på samhällets digitalisering under de senaste tjugo åren är det sannolikt att utbildning många gånger har varit avgörande för huruvida äldre personer har tagit till sig den digitala tekniken eller inte. Jag menar att kategorin äldre skiljer sig från yngre personer i det här avseendet eftersom den digitala tekniken är en mer naturlig del av yngre generationers liv, varför sambandet mellan klasstillhörighet och digitala färdigheter inte är lika tydligt hos yngre.

Barnbarn

”The warmest and happiest feelings that old people experience are those which have to do with their grandchildren” Beauvoir, 1972, sid 474.

Flera av informanterna nämner relationen till sina barnbarn under intervjun. De beskriver relationen till barnbarnen som stark och kärleksfull. Gunilla säger att bland det största som hon har varit med om var att bli farmor. Några av informanterna pratar om barnbarn generellt, som en stor del av äldre kvinnors liv. Karin säger att det är otroligt vanligt att äldre kvinnor hämtar sina barnbarn på förskolan. Elsa, som inte själv har några barn eller barnbarn återkommer till barnbarn flera gånger under intervjun. Hon berättar att hon och hennes barnfria väninnor är ”skittrötta på kvinnor som bara snackar om sina barnbarn”. Att vara farmor eller mormor blir en slags identitet, som hon tycker är väldigt tröttsam, säger hon.

Kvinnor som har jättemånga andra resurser så fastnar dom i det, för där är dom viktiga för samhället. Dom gör ju jättemycket jobb, dom tar ju hand om dom här barnbarnen på olika sätt och rycker in när dom kan och så. Och det är klart att man gärna gör det, det är inte det att dom inte ska göra det. Men det är synen på sig själv. Att Då är man viktig. Det tycker jag är ledsamt. Elsa

Elsas beskrivning av hur kvinnors engagemang i barnbarn fungerar som en slags investering i identitet antyder att det tillskrivna värdet av mor- och farmödrskapet delvis grundar sig i en avsaknad av andra identiteter. Att bli mormor eller farmor senare i livet kan antagligt fylla det hål i ens identitet som frånvaron av yrkesrollen och modersrollen potentiellt sett har skapat. Eftersom Elsa aldrig har varit mamma så upplever hon själv inte det förmodade tomrum som uppstår när ens barn har skapat sina egna vuxna liv. Hennes identitet har formats i andra domäner och därför kan hon inte relatera till det som hon upplever som ett omåttligt stort fokus på barnbarn, vilket skapar en frustration och en oförståelse. Det är en frustration och en oförståelse, som gäller åt båda hållen. Elsa sätter ord på sin upplevelse av andras föreställningar om att inte ha barn eller barnbarn.

Om man inte har barn eller barnbarn så kan man upplevas som att man inte har gjort sin plikt eller att man inte är lika mycket värd som kvinna. Det finns också lite grand i luften tycker jag, när man träffar släktingar eller andra. Nej, man har inte gjort det man borde ha gjort. Fast dom säger aldrig det, men det ligger där. Att det är ändå en kvinnas viktigaste uppgift. Elsa

Citatet kan tolkas med hjälp av Ambjörnsson och Bromseths (2014) teori om det heteronormativa livsmanuset. Att inte skaffa barn och att således inte heller ha några barnbarn innebär ett stort kliv utanför det heteronormativa livsmanuset, vilket skapar reaktioner i omgivningen. Elsas upplevelse av att inte vara lika mycket värd som kvinna är med andra ord konsekvensen av omgivningens tysta reaktioner på att hon inte följer det förväntade livsmanuset. Jag tänker även att det i dagens samhälle finns en stark norm om att mor- och

farföräldrar ska vara engagerade i sina barnbarn. Till exempel har jag förstått att mor- och farföräldrar många gånger förväntas hjälpa till med att hämta sina barnbarn på förskolan, vilket också Karin kommenterar. I ljuset av detta kan en anta att engagemang i barnbarn idag utgör en väsentligt viktig del av det heteronormativa livsmanusets senare kapitel.

Vidare tänker jag att Elsas beskrivning av att upplevas som mindre värd som kvinna för att en inte har barn och barnbarn, skulle kunna tolkas som ett uttryck för att hon blir betraktad som ”den andre”. Enligt Beauvoir är andregörandet en process där ett subjekt betraktar andra subjekt som radikalt annorlunda än sig själva, vilket kan leda till bland annat marginalisering, exkludering och objektifiering (Pettersson, 2020). Jag menar att utifrån samma princip som äldre blir betraktade av yngre, som ofullständiga subjekt, riskerar den barnbarnsfria att bli objektifierad av dem som har barn och barnbarn.

När Elsa pratar om sin upplevelse av att inte ha några barnbarn säger hon att hon ”ju dessutom är lesbisk”. Hon lägger sedan till ”som tur är har jag ju klass i alla fall”. Jag tolkar dessa citat som ett uttryck för hur samverkan mellan olika maktordningar påverkar Elsas upplevelse av att vara äldre (se Lykke, 2003). Det faktum att Elsa inte har några barnbarn fungerar som ytterligare en social kategori, som i samverkan med hennes sexuella läggning, ålder och kön formar de villkor som påverkar Elsas subjektsupplevelse. När hon säger att hon ”som tur är har klass i alla fall” menar hon att hon åtminstone tillhör den normativa (akademiska) medelklassen. Följaktligen har hon med sig de privilegier som kommer av detta, vilka kan fungera som en tillgång i förhållande till de förtryckande mekanismer som påverkar hennes liv utifrån de övriga sociala kategorierna.

Den åldrande kroppen

Den åldrande kroppen nämns under samtliga intervjuer, trots att jag inte ställde några frågor till informanterna om hur de upplever kroppens nedgång. Den åldrande kroppen och de krämpor som kommer med hög ålder beskrivs av flera som den stora nackdelen med att bli äldre. Även de positiva vittnesmålen föregicks av ett ”men”: ”men det skulle vara roligt att ha lite mer ork”, ”även om jag har olika krämpor” och så vidare. Karin säger att hon är frisk och har det ”jättejättebra” och att hon inte känner begränsad av sin ålder men att det såklart inte är kul att bli äldre eftersom kroppens förmågor försämras.

”Man får diabetes, man får högt blodtryck, man ser dåligt, man hör dåligt, man blir orörligare och så vidare och så vidare” Karin

Nästan alla informanter uttrycker dock tacksamhet över att de är relativt skonade från ålderskrämpor. De flesta nämner specifikt demenssjukdom, som något som de är tacksamma över att vara skonade från. De flesta av informanterna berättar om hur de tränar och rör på sig på olika sätt, bland annat är det flera som tränar på gym tillsammans med andra pensionärer. Även om den kroppsliga nedgången är närvarande i kvinnornas berättelser framstår den som sekundär i deras beskrivningar av upplevelsen av att vara äldre. Detta kan förstås med hjälp av tidigare forskning, som visar att upplevelsen av kroppslig nedgång hänger samman med ens självuppfattning och hur en har hanterat motgångar tidigare i livet (se Grenier, 2005). Amandas svar på frågan hur hon upplever att det är att vara äldre kan tänkas illustrera detta.

*Och det här åldrandet... är ju att kroppen kan ge vika, men hjärnan är igång hela tiden och jag har massor med planer för framtiden och jag närmar mig nittio så jag har liksom sagt: okej... jag har kanske tre år kvar, så sätt fart på dig (skratt) jag har jätteprojekt på gång. Jag cyklar och simmar, spelar tennis, promenerar. Så jag menar... kroppen måste du jobba med så att den hänger med, så länge som den hänger med så är det bra. Men mentalt, jag kan inte göra någon större skillnad... jag förstår ju saker bättre, jag kan se bredden av allting, eller inte allting men väldigt mycket, hur det har kommit upp och hur det har utvecklats och... så det har ju kommit med åren. Jag är ju självständig, jag har egen ekonomi, jag gör vad jag vill, och jag har en väldigt underbar kärleksrelation med min man. Så jag menar... jag vet inte vad jag ska klaga på. **Amanda***

Amandas beskrivning av hur hon förhåller sig till den kroppsliga nedgången visar på en positiv grundsyn och en företagsamhet, som stämmer överens med hur hon generellt beskriver sig själv under intervjun. Grenier (2005) menar att eftersom identitet och självuppfattning är intimt sammankopplat med sociala positioner som klasstillhörighet, är individens sociala position en indikator på hur hon hanterar kroppens nedgång. Att de allra flesta av informanterna i den här studien har privilegierade positioner i den bemärkelsen att de tillhör den akademiska medelklassen kan således vara en förklaring till deras sätt att förhålla sig till den kroppsliga nedgången. Beauvoir lyfter fram en annan aspekt av klasstillhörighetens betydelse för upplevelsen av åldrandet. I *The coming of age* (1972, sid 541) skriver hon att en arbetares kropp kan vara förstörd långt innan pensionen, medan ”an elderly man who has had the good fortune of being able to look after his health may keep it more or less undamaged until his death”. Det liv som Amanda och de andra informanterna har levt har genererat bra förutsättningar för att de ska kunna hålla sig fysiskt starka och friska långt upp i åldern, samtidigt som deras privilegierade position skapar möjligheter för dem att upprätthålla styrkan och friskheten. Citatet lyfter även fram andra perspektiv av Amandas relation till den åldrande kroppen, kopplat till hennes upplevelse av att vara äldre. Att Amanda uttrycker att hon är nöjd över sitt liv och sin tillvaro och samtidigt säger att ”hjärnan är igång hela tiden”

antyder att hon värderar mental skärpa högt. Detta stämmer överens med tidigare forskning, som visar att mental skärpa värderas högt som en markör för bevarad ungdomlighet (jmf. Degnen, 2007). Amanda säger även att hennes mentala förmåga har förbättrats med åren, vilket tyder på att erfarenheter av livet kan utgöra en resurs, som kan bidra till en positiv upplevelse av att vara äldre (jmf Krekula, 2006).

Utseende

“A woman of seventy is no longer regarded by anyone as an erotic object” Beauvoir, 1972, sid 347.

Nästan alla informanter tar själva upp utseende vid något tillfälle under intervjun, som en viktig aspekt av att bli äldre som kvinna. De beskriver det alla på liknande sätt; att som äldre kvinna blir en inte uppmärksammas för sitt utseende längre, utan får istället bekräftelse genom ens personlighet.

Och nu känner jag att JAG blir mer sedd, för vad jag har gjort och vad jag kan och vad jag har läst och sånt där [...] Män kanske också har blivit uppskattade för sitt utseende och så naturligtvis, men män har överlag, tycker jag, alltid blivit sedda mer för vad dom har åstadkommit och vad dom har gjort. Man har alltid kommenterat kvinnors klädsel och utseende på ett annat sätt så jag tycker att det är en liten befrielse på något sätt, faktiskt.

Gunilla

*När jag var yngre, då fick man ju verkligen slå sig fram för att bli lyssnad på... men också liksom för att bli sedd med den manliga blicken då vilket jag tycker var väldigt ansträngande när man jobbade med feministiska frågor [...], det var jättejobbigt, man var ung, man togs inte på allvar och så och ju äldre man blev ju mer slapp man av det. **Pia***

*Jo men det som har varit tydligt också när man började närma sig 40 eller så det var ju att jag var ju inte intressant som kvinna längre. Det har väl du också upplevt, när man var sådär 20-25, då var ju grabbarna... dom tittade på en och så. Det slutade där någon gång efter 30. Det var ju tydligt. Det är faktiskt en börda för kvinnor att man hela tiden ska tänka på hur man... att man ska vara attraktiv. Det är en lättnad när man blir äldre, att folk bryr sig ändå inte så mycket om en, det beror mer på vad man gör eller vad man säger och sådär. Och det tycker jag är en frihet. Det tycker jag nog. Det är en fördel. **Elsa***

Av de sju kvinnor som jag intervjuade är det två som inte spontant pratar om utseende i relation till att vara äldre kvinna. En av dessa två skickar dock ett mail till mig någon vecka efter intervjutillfället, som avslutas med:

*Om min egen ålder vill jag tillägga att jag känner mig friare, både i sinnet och i kroppen. Jag kontrollerade mig själv mycket mer när jag var yngre, censurerade mig själv mer i vad jag ville säga. Och beträffande kroppen var jag mer iakttagande i hur jag såg ut och förde mig. Nu är jag mycket friare. **Elisabeth***

Av citaten framgår att informanterna upplever det som en befrielse att utseendet inte längre utgör fokus på samma vis, vilket ligger i linje med Calasanti & Kings (2015) tankar om att äldre kvinnor slipper den objektifiering som yngre kvinnor tvingas leva med. Det stämmer även överens med Beauvoirs tankar om att många äldre kvinnor upplever det som befriande att slippa den manliga blicken (Pettersen, 2020). Att yngre kvinnor betraktas som erotiska objekt framgår tydligt i *Det andra könet*. I boken framhäver Beauvoir klimakteriet som en delvis positiv livsförändring för kvinnor, eftersom det är vanligt att de blir mer harmoniska efter övergången. ”Denna fysiologiska autonomi resulterar ofta i god hälsa samt en balans och en styrka som de inte haft tidigare.” (Beauvoir, 2006, sid 65) I ljuset av Beauvoirs tankar är det inte svårt att tolka informanternas beskrivningar som att de numera, när uppmärksamheten inte längre vilar tungt på deras yttre, på ett sätt upplever att de blir betraktade mer som subjekt snarare än som objekt. Ett annat sätt att tolka informanternas beskrivningar är med hjälp av resultatet av Krekulas (2006) forskning, som lyfter fram individers ackumulerade erfarenheter som en personlig resurs. Utifrån Krekulas tankar kan en tolka kvinnornas förhållningssätt till det upplevda förändrade utseende som att de, i egenskap av äldre kvinnor vars erfarenheter av livet utgör en resurs, är mindre beroende av omgivningens värderingar. Det tankesättet är inte helt olikt resultatet av Brown & Rohlingers (2016) studie, som visar att de kollektiva erfarenheterna av att ha varit ung under andra vågens kvinnorörelse kan bidra till att äldre kvinnor motsätter sig kulturella konstruktioner av ålder. I enlighet med resultatet av Brown & Rohlingers studie går det att tolka informanternas beskrivningar av sina upplevelser av ett förändrat yttre, som något i grunden positivt, som ett indirekt uttryck för att de motsätter sig kulturella konstruktioner av ålder. Jag menar att ett föreställningen om äldre kvinnor, som några som saknar ett attraktivt yttre, kan betraktas som kulturellt konstruerad och att kvinnornas feministiska erfarenheter bidrar till deras förmåga att intellektualisera kring detta. Att till exempel kunna sätta ord på erfarenheter av den manliga blicken öppnar för att tänka i termer av befrielse, snarare än i termer av förlust och avsaknad. Att flera av kvinnorna är noga med att understryka att de aldrig har lagt särskilt mycket vare sig tid eller pengar på sitt utseende tänker jag också kan tolkas utifrån deras feministiska identitet. Att alla informanter blev feministiskt medvetna under andra vågens feminism innebär potentiellt sett att de delar vissa grundstenar, som är signifikanta för de tankegångar som kännetecknade den tidens kvinnorörelse. Segal (2013, sid 11) skriver hur feminismen på den tiden ”strongly rejected the ways in which women are surveyed and defined in relation to their bodies”. Detta stämmer överens med några av informanternas berättelser om att samtal om kvinnors kroppar och

utseende fördes i de feministiska föreningar som de var aktiva i under slutet av 60-talet och på 70-talet.

”Vi pratade ju väldigt mycket om våra kroppar och sådär va och att man ska behöva göra om sig” Siv

Pia sätter ord på att hon upplever att en feministisk identitet och relationen till sitt utseende hänger samman. Det gör hon när hon kommer in på den diskussion om utseende i början av detta år, där flera offentliga kvinnor i 50-årsåldern skrev i media att de inte längre ville synas i tv på grund av sitt åldrande utseende. Att personer, som identifierar sig som feminister och som har auktoritet i egenskap av sina offentliga positioner, tycker synd om sig själva för att de upplever att de inte längre blir sedda av männen eller lyssnade på menar Pia är väldigt egendomligt. Hon säger att hon själv upplever att hon, som äldre kvinna på Universitetet där hon arbetade, var en auktoritet med doktorander som lyssnade på henne och så vidare.

[...] så att jag förstår inte den diskussionen och jag förstår inte riktigt vad den bottnar i.. bottnar den i att man inte längre är attraktiv sexuellt eller vad? Handlar det om att man de facto inte blir lyssnad på, vilket jag knappast kan säga om Åsa Linderborg som har varit kulturchef på en av våra största tidningar. Det är patetiskt! Det är patetiskt, tycker jag. Så det där kan jag inte alls alltså... så jag tänker be your age och jag känner liksom att jag har en enorm auktoritet idag. Så jag förstår inte det där. Pia

Citatet framhäver att relationen till sitt utseende utgör en aspekt av det glapp som Pia upplever mellan sig själv och yngre feminister idag. Jag menar att informanternas gemensamma historia av ett feministiskt engagemang under andra vågens feminism inte enbart kan förklara deras samstämmighet kring relationen till utseende. Den kan även fungera som en potentiell förklaring till varför utseendefrågan verkar hanteras på andra sätt i yngre generationer, som inte lutar sig mot samma gemensamma grund.

Att några av informanterna berättar att deras mammor var väldigt upptagna av utseende belyser kopplingen till den feministiska medvetenheten ur en annan vinkel. Amanda säger att hennes mamma ”hade väldigt mycket yta”, vilket var något som hon alltid protesterade mot. Siv berättar att det var väldigt viktigt för hennes mamma att Siv alltid var fin och att mamman alltid frågade, efter att hon hade varit på kalas eller fest, om hon hade varit finast. ”Det är det enda som jag är sur på min mamma för”, säger hon. Segal (2013, sid 67) skriver att “We began by stressing our difference from our mothers, those housewives of the 1950s.” Jag menar att det är möjligt att Amandas och Sivs feministiska medvetenhet började gro delvis som ett uttryck för en revolt mot deras mammor. Gunilla pratar inte specifikt om sin mamma,

men säger att hon tror att det här med utseende förföljer kvinnor hela livet och att hon hoppas att flickor inte uppfostras så idag, ”det här med att de ska vara till lags och se fina ut och man ska vara snygg och nätt”.

Att leva feminismen

”När du väl har släppt in världen skulle du behöva sluta vara det subjekt du har blivit för att kunna avskärma dig ifrån den. Jag tror att det är givet: när du väl blir en person som lägger märke till sexism och rasism är det svårt att sluta vara den personen” Sara Ahmed, 2017, sid 46.

Feministisk praktik

Några av informanterna har drivit jämställdhetsfrågor professionellt inom sina yrkesområden, som lärare, skribenter och forskare. Flera har varit engagerade utanför sitt arbete, genom att vara aktiva i olika förbund och föreningar eller delta vid kurser och på föreläsningar. Några av informanterna har på olika sätt skrivit om feministiska frågor. Det är dock endast ett par av kvinnorna som beskriver sig som feministiskt aktiv idag. Elsa berättar att hon ”rör sig i aktivistvärlden” och att hon fortfarande skriver om kvinnopolitiska frågor. Karin, som fortfarande arbetar, driver jämställdhetsrelaterade frågor inom sin forskning.

Sedan jag var med i xxx [en feministisk förening under andra vågen] så har jag ju hållit på med de här frågorna... på jobbet, på universitet. Hela tiden kvinnor och genus...jämställdhetsfrågor helt enkelt. Och det tänker jag inte sluta med än. Karin

Karin säger att anledningen till att hon fortsätter att arbeta har mest att göra med att hon tycker att det är så roligt, framför allt för att man som forskare ibland faktiskt kan hitta saker som kan bidra till en förändring. Det faktum att informanterna inte är delaktiga i någon kollektiv feministisk samverkan strider mot resultatet av Brown & Rohlingers (2016) studie, som visar att erfarenheten av att ha vuxit upp under en politisk tid gör att det är troligare att en utmanar åldersnormer genom kollektiv aktivistisk samverkan. En potentiell förklaring till detta är att Brown & Rohlingers studie är utförd i en amerikansk kontext, som skiljer sig något från den svenska. Idag i Sverige är det inte så vanligt med feministisk organisering, vilket informanterna i den här studien också påtalar genom att uttrycka att de inte känner till några feministiska föreningar som vänder sig mot äldre. Men även om informanterna inte beskriver sig som feministiskt aktiva ger de ingående beskrivningar på hur deras feministiska värderingar utgör en väsentlig del av deras liv.

*Jag har ju gjort jäkla mycket. Så du förstår. Jag har bakat in det här i mig. Och jag tar fram det så fort jag ser möjligheterna [...] Förstår du? Det är min feminism. Där jag kommer åt den på olika sätt. **Amanda***

*Där jag är där är jag alltid feminist va, så att säga. **Siv***

*Det är ju så att det sitter ju liksom i en. Jag kan ju inte läsa någonting utan att tänka utifrån någon form av feministiskt perspektiv. Vad är det här? Vad säger det? Och man kan ju också bli upprörd över vad som fortfarande pågår [...] och som sagt hela tiden så... vad man än läser och vad man liksom funderar över så finns det ju hela tiden med, det sättet att analysera en situation kan man ju säga. Utifrån vad det här liksom betyder och också det här.. också klassmässigt.. det går ju hand i hand. **Pia***

Av citaten framgår att informanterna upplever sin feministiska medvetenhet, som en integrerad del av sin person. Att Amanda till exempel alltid har uppmuntrat kvinnliga kollegor att söka chefsjobb nämner hon som ett exempel på hur hon ”tar fram det” (feminismen) så fort hon ser möjligheterna. Siv berättar att så fort hon pratar med unga människor så kommer hon in på saker som hur de har det, ”som tjejer och så”. Elisabeth berättar att hon brukar prata med sina sysstrars tonåriga söner om samtycke, respekt och integritet.

*Och när grabbarna liksom är föraktfulla mot sin mamma så tar jag dom i upptuktelse också, för att det är mycket lättare för dom att gilla sin pappa än sin mamma. **Elisabeth***

Självständighet, nyfikenhet, integritet

Samtliga informanter pratar explicit eller implicit om självständighet, som ett uttryck för sin feministiska medvetenhet. De beskriver hur deras feministiska identitet innebär en tro på sig själva och sina möjligheter och hur den ger dem kraft att säga ifrån när de upplever att de själva eller någon annan inte blir rättvist behandlad. Att den feministiska medvetenheten är djupt integrerad i informanterna blir tydligt när jag frågar dem om deras feministiska medvetenhet har påverkat deras upplevelser av att åldras. Nästan alla svarar då med beskrivningar av hur feminismen har påverkat dem som personer generellt. Till exempel lyfts självständigheten fram av informanterna, som en viktig del av deras erfarenhet av att vara äldre och på så vis menar de att deras feministiska medvetenhet påverkar deras upplevelser av att vara äldre kvinnor. Informanterna lyfter även fram andra aspekter av hur deras feministiska medvetenhet har påverkat deras upplevelser av att vara äldre.

Det är spännande att få se vad som händer, både i det lilla samhället runt omkring mig där jag bor och också... jag har ju alltid varit intresserad av världspolitik och sådär, jag menar det fanns ju inte en demonstration som man inte var med på 70-talet, mot fascismen i Chile och i Spanien, Franco och you name it, Vietnam och allt

sånt där, så jag har ju allt det här [...] Har man alltid varit nyfiken då tror inte jag att man sätter sig och blir riktigt gammal. Siv

Jag tolkar Sivs citat som att viljan att vara delaktig och engagerad, kommer av en grundmurad nyfikenhet som hänger ihop med hennes feministiska medvetenhet. Siv säger även att hennes erfarenhet av ett självständigt liv gör att hon fortfarande idag tar initiativ till och gör saker på egen hand. Till exempel har hon under flera år fram tills att hon fyllde 80, tillbringat många månader själv i Asien. Hon säger också att hon inte tror att det är särskilt vanligt att folk, som inte tidigare har rest ensamma börjar göra det i sjuttioårsåldern och resonerar kring att det är skillnad för de som har varit hemmafruar. ”Vad gör man då när gubben försvinner och barnen är borta och man har ägnat hela sitt liv åt hemmet? undrar hon.

Men så att jag har aldrig liksom ägnat mig bara åt det där hemmasysslorna va förstår du.. och jag kan tänka mig att dom som har haft ett intresse... det tror jag inte precis försvinner i och med att du blir äldre jag tror inte det alltså.. så finns det dom här då som har bara levt i den här lilla världen där tror jag att det kan vara väldigt jobbigt att bli gammal. Siv

Även Amanda pratar om nyfikenhet, som en integrerad del av hennes feministiska identitet. Hon beskriver hur hon alltid söker efter både mikro- och makroperspektivet för att kunna förstå sin omvärld. Att den feministiska medvetenheten påverkar upplevelsen av att vara äldre såtillvida att den hjälper en att förstå omvärlden sätter Elsa ord på.

Ja absolut, absolut. Jag menar... vad man nu hamnar i så har man ju en kunskap bakom vad man är utsatt för och varför. Med en feministisk identitet så tänker man ju mycket på hur det här patriarkala samhället har förväntningar på en som kvinna. Man ska vara mamma. Man ska föda barn och man ska vara tilldragande så länge man är ung och så ska man vara en god mor och sen ska man vara en god mormor eller farmor och så ska man sköta om [...] Så det är inte så konstigt, att jag har tänkt på det jättemycket. Vi talade ju om det i xxx [feministisk förening på 70-talet], om utseende och sexualitet och ja, allt möjligt. Elsa

Av citatet framgår att Elsa upplever att ett normkritiskt tänkande är en del av hennes feministiska identitet. Citatet belyser även det som informanternas berättelser lyfter fram på olika sätt, nämligen att deras feministiska erfarenheter påverkar hur de förhåller sig till sin omvärld. Detta stämmer överens med den tidigare forskning som visar att erfarenheter av att vara politiskt aktiv under sin ungdom har bestående effekter för hur en agerar och handlar i livet (se Brown & Rohlinger, 2016). Jag tänker att det går att betrakta informanternas feministiska kunskap som ett kulturellt kapital, som utgör en resurs för kvinnorna i de olika sociala rum de befinner sig i. Enligt Broady (1998) kan kulturellt kapital i en svensk kontext

utgöras av till exempel förankring i folkrörelser, vilket visar att även informanternas politiska aktivitet som yngre skulle kunna betraktas som kulturellt kapital.

Flera av informanterna berättar att de har varit självständiga individer sedan barndomen och att de ”aldrig har tagit någon skit”. Gunilla till exempel berättar att hon i tjugoårsåldern ensam liftade genom Europa och också cyklade själv till Paris. När hon Gunilla träffade den man, som hon lever med idag, så var hon tydlig från början med att hennes sätt att se på världen vilar mot en feministisk grund. Hon berättar också att hon fick markera för sin svärmor, som hade mer traditionella tankar om män och kvinnors roller i hemmet. Elisabeth beskriver sin feministiska identitet som en styrka, genom vilken hon har kunnat skydda sig mot vissa män. Amanda lyfter fram vikten av ekonomiskt oberoende, som en viktig del i hennes feministiska liv, och berättar att hon och hennes man har separata ekonomier. Hon tänker att det säkert finns många äktenskap där kvinnorna stannar kvar för att de inte har möjlighet att klara sig själva ekonomiskt och man därför ska ha en buffert. Hon berättar vidare hur hon uppmuntrar sina barnbarn till att se till att deras mäns pensionspengar också hamnar på deras konto när de är hemma med barnen i flera år. Även Gunilla tar upp ekonomisk självständighet som ett uttryck för feministisk medvetenhet.

*Jag kallar mig feminist och min man kallar sig också feminist, så det är ju ganska härligt. Men jag kan ju inte säga att vi står på barrikaderna, det gör vi inte. Vi lever väldigt mycket utifrån dom tankarna. Det är ju jag som äger huset och som lät bygga huset. Väldigt många män har väldigt svårt för det, särskilt byggarna. **Gunilla***

Att de informanter som lyfter fram ekonomiskt oberoende också lever med män talar för att praktiserandet av feministiska värderingar tar sig olika uttryck beroende på kontext. Jag menar att de informanter som lever själva inte har någon partner att hävda ekonomisk självständighet mot, varför ekonomisk självständighet inte blir ett angeläget ämne. Vidare tänker jag att framhävandet av ekonomiskt oberoende är symtomatiskt för kvinnor, som växte upp under andra vågens feminism eftersom kvinnans frigörelse genom arbete var en av de stora frågorna då. I *Det andra könet* skriver Beauvoir (2006, sid 789) att ”Det är främst genom arbetet som kvinnan har övervunnit det avstånd som skiljer henne från mannen och det är endast arbetet som kan garantera henne en konkret frihet”.

Sammanfattningsvis visar informanternas utsagor att deras feministiska medvetenhet hjälper dem att tänka, agera och orientera sig i den sociala världen. Feminismen framstår som ett slags fundament av självständighet och integritet i kvinnornas identitet. Att feminismen framställs

som djupt integrerad i kvinnornas medvetande talar för att den feministiska medvetenheten är en del av deras habitus (jmf. Bourdieu, 1995, Månsson, 2007). Enligt Bourdieu är habitus ”ett förvärvat system av preferenser, principer för att betrakta och göra distinktioner [...], stabila kognitiva strukturer [...] och handlingsscheman som styr hur situationen skall uppfattas och vilken reaktion som är mest ändamålsenlig” (1995, sid 37). Informanterna har, under nästan ett helt liv, konsekvent betraktat sin omvärld genom ett så att säga feministiskt filter och sedan agerat utifrån de tolkningar som dessa betraktelser genererar. Jag menar att det ”feministiska filtret” frambringar en enhetlighet i informanternas tankar och handlingar och att dessa tankar och handlingar framstår som naturligt självklara. På så vis tänker jag att informanterna har vad en skulle kunna kalla för ”feministiskt habitus”.

Inkluderad av feminismen

När jag frågar informanterna om de, i egenskap av äldre kvinnor, känner sig inkluderade i feminismen idag svarar de flesta nej.

Nej, vi är ju inte inkluderade i mycket. Äldre kvinnor och äldre män. Dom förbiser man. Man tänker inte att de har erfarenhet och lärt sig mycket under livet. Utan det är ungdomskulturen som har tagit över. Generellt. Så är det.

Amanda

Nej, jag kan inte säga att jag känner mig inkluderad det kan jag inte. Men jag följer ju liksom vad som händer och så men jag förstår inte alltid riktigt och sådär. [...] Och definitivt så inkluderar det inte mig. Som äldre kvinna, där finns det väldigt lite. Pia

Pia beskriver hur hon följer debatter i media och hur hon inte kan känna igen sig i mycket av det som yngre feminister debatterar idag, att det är mycket som hon inte förstår sig på.

Så jag vet inte.. det är liksom... det har ju förändrats så mycket från när man liksom stod på barrikaderna, kan man väl säga. Pia

Pia säger att det är annorlunda idag, med väldigt många schatteringar inom feminismen och att det därför var ”lite enklare då i början”. Flera av informanterna beskriver feminismen som uppdelad och splittrad, med många motsättningar inom sig som gör den svårhanterbar.

Elisabeth säger att hon skulle vilja tro att feminismen liksom har ”sipprat ner” på så vis att det är många som implicit driver feministiska frågor idag. ”Man brottas med dom frågorna på många områden, man kan inte negligera dom längre”, säger hon. Elisabeth är den av informanterna som säger att hon nog tycker att hon känner sig inkluderad av feminismen idag.

*Många feminister nu, av olika schatteringar om jag säger så... många säger ju vi står på dom äldre feministernas axlar [...] vad dom har vunnit... där har vi kunnat fortsätta. Men det finns jättemånga som tycker att man är en idiot alltså förstår du, att man inte har förstått någonting. Och det är ju inte så lätt att förstå sig på nuet men vi förstod oss nog på rätt bra vad som gällde då, när vi var som dom, eller så unga. **Elisabeth***

Några av informanterna undrar vilken feminism jag refererar till när jag ställer frågan.

*Ja, vad menar du... vem skulle inkludera mig? Det är ju svårt att veta för det har ju också samband med andra saker som klass... eller om det gäller HBTQ-frågor eller om det gäller ålder eller etnicitet.. det är så mycket.. jag vet inte om jag kan kalla mig inkluderad. Ibland eftersom jag är så gammal... en del möter mig med väldigt stor respekt och då vet jag inte vad jag ska göra med det. Ibland så möts man av... lite fientlighet därför att man är så gammal då man tror att man inte har fattat vad det handlar om. Jag vet inte.. Inkluderad vet jag inte. Vissa grupper som jag är aktiv i, där är vi ju allihopa 60 plus. Så det är... [...] Men inkluderad, det vet jag inte. Jag tycker att det finns många olika grupper alltså [...] Jag vet inte vem som skulle inkludera en, jag tycker att folk inte är så intresserade av det. Många är så upptagna av sina egna problem också. **Elsa***

*Nej, men vem är inkluderad? Jag tycker att det är jättesvårt... alltså jag ser ingen feminism så. Alltså man kan ju titta... dessutom är det så att sex utav våra partier kallar sig feministiska, alltså vad är det? Kristdemokratisk feminism är ju inte samma som socialdemokraternas eller... så jag tycker att begreppet är svårt. [...] Vad menar du med feminismen idag? FI? Gudrun Schyman? [...] jag är inte med i FI eller någonting sånt... eller med i någon feministisk grupp jag vet inte ens om det finns några... eller gör det? Eller vad tänker du? **Karin***

Karin, som tycker att det är jättesvårt att veta vad feminism är för något, säger att hon inte ser några organisationer som driver feministiska frågor. Det kan också vara så, tänker hon, att det hänger ihop med att hon inte tittar så mycket efter ”just de här sakerna” på nätet. Siv för ett liknande resonemang som Karin när hon säger att hon inte kan säga att hon känner sig inkluderad av feminismen eftersom hon inte vet någon verksamhet som kallar sig feministisk och som vänder sig till äldre kvinnor. Hon säger också att hon tycker att det är tveksamt om partierna som kallar sig feministiska faktiskt är det.

Informanternas upplevelser talar för att finns en spänning mellan generationer även inom feminismen i Sverige (jmf. Segal, 2013). En tolkning av detta utifrån Beauvoirs (1972) teori om äldre personer som ”den andre” är att andregörandet är märkbart även inom feminismen. Informanternas erfarenheter av att möta fientlighet och att bli betraktad som en idiot avslöjar att det finns en syn på äldre kvinnor som avvikande och annorlunda, vilket enligt Beauvoir legitimerar att äldre kvinnor exkluderas. Att informanterna säger att ”det är ungdomskulturen som har tagit över” och att det ”inte är så lätt att förstå sig på nuet” tyder på upplevelsen av alienation. I enlighet med Settersten & Hagestad (2015) är det de radikala samhällsliga

förändringarna som individualiseringen innebär, som gör att äldre individer blir ”immigranter i tiden” och som också förklarar glappet mellan generationerna.

Att informanterna talar om frånvaron av feministiska organisationer och föreningar kan även förstås som ett uttryck för glappet mellan generationerna. Informanternas erfarenheter av att vara medlem i feministiska organisationer och föreningar gör potentiellt sett att de har svårt att navigera i den feminism som finns i dag, som inte definieras genom kollektiv organisering på samma vis som den andra vågens feminism. Att feminismen idag är svårdefinierad är också något som informanterna sätter ord på.

Äldre kvinnors utrymme i samhället

Äldre kvinnor som ”den andre”

Nästan alla informanter tycker att äldre kvinnor har litet utrymme i vårt samhälle idag. De beskriver att det finns en föreställning om att äldre kvinnor inte har något att komma med och hur de upplever att deras åsikter och tankar inte väger så tungt. Elsa tycker att det finns en syn på äldre kvinnor som att de är en belastning och ointressanta. Hon upplever att många ser på henne som en person som behöver omsorg och inte så mycket som en person som har kapacitet. Pia säger att ”man får ju vara på sin vakt, om man säger så”. Det tydligaste exemplet menar hon, är att äldres krämpor inte alltid tas på allvar på så vis att det finns en inställning bland sjukvårdspersonal att ”så är det att vara äldre”, vilket Pia tycker är helt fel. Elisabeth säger att det finns en föreställning om att äldre kvinnor inte har något värde och att de inte är till någon nytta. ”Och det kanske man inte direkt är utom för sina närmaste”, säger hon. Hon upplever att äldre personer generellt, alltså oavsett kön, har dåligt utrymme i samhället i stort. ”Ofta är man icke-existerande”, säger hon. Dessa berättelser avslöjar äldre kvinnors låga status i vårt samhälle och att de betraktas som avvikande och annorlunda. En tolkning med hjälp av Beauvoir (1972) är att det finns en syn på äldre personer som ”den andre” (se Pettersen, 2020). Enligt Beauvoir (1972) är grunden för andregörandet av äldre att de betraktas som en börda när de inte längre bidrar till ekonomin. Informanternas beskrivningar av föreställningar om äldre som ”en belastning” och ”inte till någon nytta” signalerar just detta. Deras berättelser visar även hur andregörandeprocessen kan förstås genom att belysa hur äldre blir reducerade till oviktiga och onyttiga objekt som behöver omsorg, i relation till de värdefulla och kapabla yngre subjekten, som bidrar och gör nytta. I *The coming of age* jämför Beauvoir (1972, sid 72) synen på äldre med synen på barn, som inte heller betraktas som kapabla, nyttiga och bidragande. Skillnaden, menar Beauvoir, är att

barnet är en potentiell aktiv medlem av samhället; ”society ensures its own future by investing in him, whereas the aged person is no more than a corpse under suspended sentence”. Jag tolkar Beauvoir som att det finns en föreställning om att det saknas incitament för att investera i samhällets äldre, vilket legitimerar andregörandet av dem. Det går även att finna förhållanden i informanternas berättelser, som talar för att andregörandet har blivit internaliserat (jmf. Pettersen, 2020). Att Elisabeth säger att hon kanske inte är till någon nytta förutom för sina närmaste är ett exempel på detta. Elsa talar mer explicit om ett internaliserat självförtryck, när hon pratar om att män tar en helt annan självklar plats än kvinnor.

*Det är hela tiden... hur man har, vad heter det.. implementerat hela synen på kvinnor, i sig själv då. Självförtrycket och så. Det ligger väldigt starkt kvar. Och så när man blir äldre så lägger man till då.. som äldre så är man inte heller så viktig så jag ska inte komma och.. det ser jag hos en del äldre kvinnor jag träffar att dom är så himla försynta, fastän dom har jättemycket att ge. Jag kämpar själv med det fortfarande. Att man ber om ursäkt, mycket. **Elsa***

Citatet framhäver hur samverkan mellan ålder och kön bidrar till Elsas upplevelse av att ”be om ursäkt”, vilket kan tolkas som att både sexistiska och ålderistiska föreställningar påverkar Elsas varande (jmf. Lykke, 2003). Liknande det Elsa beskriver pratar Gunilla om, som säger att kvinnor får mindre utrymme i samtal där män är närvarande.

*Män får mer uppskattning, av alla människor, av både män och kvinnor, som äldre. Alltså bara det här uttrycket ”dom grå tinningarnas charm”. Det säger man väl inte om kvinnor! Eller hur! Så att det ligger någonting i det... att män får mer uppmärksamhet i alla sammanhang än vad kvinnor får, det är jag helt säker på. **Gunilla***

Elsa lyfter även fram klass, som en kategori att beakta vad gäller upplevelsen av att vara äldre. Hon berättar att på den folkhögskola där hon arbetade under många år efter pensionsåldern kunde de svenska arbetarklasseleverna markera att ”hon nog inte hade fattat det senaste inom deras kultur och så”, vilket hon tänker inte enbart handlar om ålder utan även om klass. Kanske utstrålar hon att hon kommer från en annan klass, menar hon. Att Elsas privilegierade klasstillhörighet kan fungera som en tillgång har jag varit inne på tidigare, i avsnittet om barnbarn. Exemplet med eleverna visar dock att Elsas övre medelklasstillhörighet inte nödvändigtvis är till hennes fördel i relation till andra människor, vilket visar på den sociala kontextens betydelse för huruvida klasstillhörigheten utgör en resurs eller inte. Med hjälp av Bourdieus (1995) terminologi kan detta beskrivas som att Elsas kulturella kapital inte utgör någon relationell resurs i klassrummet eftersom eleverna inte tillskriver det något symbolvärde. Elsa berättar även att hon upplever en stor kulturell skillnad

på så vis att de elever som kommer från andra kulturer har en otrolig respekt för äldre. Hon säger också att ”dom som reser sig på spårvagnen för en det är ju invandrare”, vilket även ett par av de andra informanterna vittnar om. Detta menar jag belyser den betydelse som etnicitet har som social kategori, vilket innebär att kvinnors upplevelser av att vara äldre sannolikt skiljer sig åt på många väsentliga sätt beroende av deras kulturella ursprung och den kulturella kontext de befinner sig.

Representation i media

När vi pratar om äldre kvinnors utrymme i samhället uttrycker de flesta informanter att äldre kvinnor är underrepresenterade i media. Pia säger att vissa skribenter i dagstidningarna ”kanske börjar närma sig” (hög ålder) men att de knappast har passerat 65-strecket. Elisabeth anser att det bara skrivs om äldre om det är en speciell artikelserie om åldrande. Hon uttrycker även att äldre män har större utrymme än äldre kvinnor i tidningarna och menar att det delvis kan bero på att de (männen) fortfarande sitter på toppositioner i näringslivet, vilket är en analys som även andra informanter delar med sig av. Siv säger att hon tycker att det borde finnas fler program på radio som handlar om äldre kvinnors liv och erfarenheter. Elsa, som tycker att äldre kvinnor är ”osynliga i media”, säger att det bara är unga, snygga och fräscha programledare i tv. Karin pratar om representationen av äldre personer i media. Hon säger att eftersom fyrtiotalisterna som grupp tittar mer på tv än ungdomar så borde programmen vara mer anpassade för äldre.

Det här med vilka människor man ser... alltså det pratar man mycket om men kanske inte så mycket om äldre, det vet jag inte, men alltså svarta människor eller invandrare människor och så vidare, det är mycket snack om att dom måste synas på TV eller höras på radio och så vidare. Karin

Jag tolkar citatet som att Karin tänker att det har en viss betydelse vilka som är representerade i tv. Karin insinuerar även att gruppen äldre tenderar att hamna utanför diskussionen om representation, vilket jag menar tydliggör den sekundära ställning som den sociala kategorin ålder har i vårt samhälle idag. Informanterna talar om skribenter som sällan har passerat pensionsåldern, programledare som sällan är annat än ”unga, snygga och fräscha” och radioprogram som sällan handlar om äldre kvinnors liv och erfarenheter. Dessa beskrivningar åskådliggör en brist på äldre individer i offentligheten, som äldre kvinnor kan identifiera sig med och som kan fungera som förebilder. Detta menar jag är anmärkningsvärt i en tid då inkludering och mångfald har börjat bli en naturlig del av den offentliga debatten. Tidigare forskning framhäver att det faktum att ålderismen är en av de mest socialt accepterade

formerna av förtryck i vårt samhälle kan förklara varför ålderistiska uttryck inte uppfattas som diskriminering på liknande sätt som till exempel rasism (Nelson, 2005 och Andersson et.al, 2011). Utifrån detta resonemang kan en institutionaliserad ålderism vara förklaringen till varför diskussionen om representation sällan inbegriper äldre personer. Jag tänker vidare att avsaknaden av äldre kvinnor i radio, tidningar och tv hänger samman med tolkningen att kvinnorna saknar positiva och komplexa karaktärsdrag att förknippa med sig själva och andra äldre. Jag menar att om fler äldre kvinnor syntes i media och i kulturen skulle äldre kvinnor ha tillgång till fler viktiga förebilder och till ett rikare utbud av karaktärsdrag att identifiera sig med. Detta skulle gissningsvis komma att ha en positiv inverkan på äldre kvinnors subjektsskapande och således även på deras upplevelser av att vara äldre. Samtidigt är det troligt att en ökad representation av äldre kvinnor i media och i kulturen skulle innebära att även yngre personers fördomsfulla och stereotypa föreställningar om äldre kvinnor utmanades.

Exkluderingen av äldre personer i media belyser media som ett forum där andregörandet av äldre manifesteras på mer konkret sätt. Med hjälp av Beauvoir (1972) kan orsaken till detta förklaras med att äldre personer inte anses vara lika viktiga eftersom de inte längre bidrar till den kapitalistiska ekonomin på samma vis som yngre. I ljuset av det som Karin säger; att fyrtiotalisterna som grupp tittar på mer tv än ungdomarna, framstår Beauvoirs förklaringsmodell som rimlig. Jag menar att programutbudet och programinnehållet är anpassat för de köpstarka yngre. Att äldre kvinnor är underrepresenterade i tidningar, radio och tv, trots att det är en åldersgrupp som konsumerar dessa medier i större utsträckning än snittet visar med andra ord att det i grunden är kapitalistiska krafter som styr villkoren för representationen.

Betydelsen av kontext

Flera av informanterna beskriver äldre kvinnor som gedigna kulturkonsumenter. Elsa menar att äldre kvinnor ”bär upp kulturlivet” genom att de till exempel går på teater, läser böcker och håller igång föreningslivet. På så vis, menar hon, är äldre kvinnor en resurs för samhället, som många inom konst- och kulturlivet säkert är väldigt tacksamma för. Att äldre kvinnor samtidigt inte anses vara viktiga tycker hon är märkligt. Pia, som upplever att det är påtagligt många äldre kvinnor i publiken när hon går på teater eller bio eller ser en dansföreställning, säger att ”I den bemärkelsen syns ju äldre kvinnor”. Karin skiljer sig från de andra informanterna när hon säger att hon upplever att äldre kvinnor har stort utrymme i samhället.

*Stort utrymme, skulle jag säga. Jo men alltså på alla dom här ställena som jag går... teatercirkel, vandringscirkel, gym... där är massor av äldre kvinnor. Jag tror att många kvinnor... jag tror att det finns väldigt mycket frivilligarbete i samhället som vi inte ser och till exempel det där med att prata svenska med invandrare det finns det jättemånga som gör [...] och jag har också gått på kurs på senioruniversitetet [...] utav de här hundratio kanske personerna i salen var säkert åttio kvinnor. Och samtidigt i den där jättestora salen i ABF-huset, jag kommer inte ihåg vad den heter men den tar ju hundratals människor och dom var där samtidigt och dom läste liksom litteraturhistoria under Rokokon eller nåt sånt... kvinnor, kvinnor, kvinnor. **Karin***

Karin säger också att det är många äldre kvinnor som reser ensamma nuförtiden och om att det har blivit vanligare att kvinnor går ut och äter ensamma på restaurang. Även om det pratas mycket om låga pensioner så är det stor skillnad idag jämfört med tidigare, säger hon. Jag tänker att Karins upplevelse av att äldre kvinnor har stort utrymme i samhället har att göra med att hon rör sig bland nästan bara andra äldre kvinnor, som är aktiva och initiativrika och som tar för sig av bland annat samhällets kulturutbud. Det finns några saker som löper som en röd tråd genom intervjun med Karin. Förutom att hon generellt uttrycker positiva tankar om sin upplevelse av att vara äldre som kvinna beskriver hon dels äldre kvinnor som aktiva och dels hur ”gubbarna har dött”. En tolkning är att detta hänger samman på så vis att Karin potentiellt sett upplever det som frigörande att vara äldre kvinna bland nästan uteslutande andra äldre kvinnor. Jag menar att den frigörande känslan kommer av att hon inte behöver känna sig underordnad som kvinna, samtidigt som hennes ålder inte innebär ett normbrott; hon både upplever sig och uppfattas av andra som ett subjekt. Detta blir också tydligt när Karin får frågan om hennes identitet som äldre kvinna

*Jag träffar jättefå män. Till exempel där jag forskar och alla dom här aktiviteterna som jag går på... där finns inga män! Jag träffar nästan bara kvinnor och det gör nog dom flesta äldre kvinnor. För gubbarna har dött. Så jag kan inte skilja på kön och ålder faktiskt. **Karin***

Min poäng är att de generations- och könssegregerade sammanhang, som Karin är en del av delvis kan förklara både hennes positiva upplevelse av att vara äldre och varför hon anser att äldre kvinnor har stort utrymme i samhället. De olika forum, som Karin tillhör kan fungera som det som Brown & Rohlinger (2016) kallar för ”fria rum”, inom vilka Karin upplever sig som subjekt snarare än som avvikande objekt (se även Grenier, 2005). Att Karin har tillgång till dessa rum kan vidare förstås genom att hon besitter kulturellt och socialt kapital (se Månsson, 2007 och Broady, 1998). Även ekonomiskt kapital krävs för att kunna vara aktiv i den utsträckning som Karin är. Det finns bevisligen en mängd olika forum där äldre kvinnor har utrymme, men jag menar att tillgången till gym, teatercirkel, vandringsgrupp, kurser på

senioruniversitetet och möjligheten till resor och restaurangbesök avgörs av individens resurser. Tolkningen av sambandet mellan Karins upplevelser kan fungera som en illustration över hur äldre kvinnors upplevelser av att vara äldre i vårt kapitalistiska samhälle i mångt och mycket styrs av tillgång till olika former av kapital. På så vis blir det tydligt att klasstillhörighet spelar en väsentlig roll för upplevelsen av att vara äldre, trots att gruppen äldre utåt sett har ett relativt jämlikt ekonomiskt utgångsläge i form av (knappa) pensioner.

Att ens upplevelser av att vara äldre är avhängiga de sammanhang som en är en del av sätter även Elsa ord på. Hon säger att hon har förstått att åldersdiskrimineringen är den största av alla diskrimineringar i Sverige, men att hon själv inte känner sig diskriminerad. Elsa tänker att anledningen till detta är att hon lever i aktivist-världen. Som politiker, till exempel, så känner man nog av åldersdiskrimineringen mer. ”Jag är inte inne i den världen, där det blir sådär tydligt, att man blir diskriminerad på grund av sin ålder”, säger hon. Intressant är att Elsa, samtidigt som hon säger att hon inte själv känner sig diskriminerad, är en av dem som mer ingående formulerar upplevelsen av att känna sig utsatt för fördomsfulla och stereotypa föreställningar om äldre kvinnor. Det kan såklart handla om hur en definierar till exempel diskriminering, vilket vi inte gick närmare in på under intervjun. Jag tänker även att ”diskriminerad” är ett ord, som har en starkt negativ laddning. Genom att sätta ord på upplevelsen av att bli betraktad som mindre kapabel placerar Elsa fördomen hos betraktaren, vilket markerar en tydlig skillnad mellan hur hon identifierar sig själv och hur andra gör det. Om hon däremot upplever, och formulerar, att hon är diskriminerad har hon på ett sätt kapitulerat för den orättvisa behandlingen varpå ”diskriminerad” gör intrång på hennes subjektstillblivelse. Detta är något som jag tror är extra ovälkommet för en person som Elsa, som är feminist och som lever i aktivistvärlden. Dessa tankegångar öppnar även för tolkningen att Elsa har internaliserat andregörandet, vilket enligt Beauvoir leder till att motståndet mot orättvisan avtar (se Pettersen, 2020).

Till skillnad från de andra informanterna säger Siv att hon saknar sammanhang där äldre, både kvinnor och män, kan träffas och prata.

Jag tycker att vi borde kunna göra mycket mer saker och det borde finnas ställen där man kunde känna att... det behöver inte vara bara för feministiska äldre kvinnor utan jag vill ju att vi ska kunna vara tillsammans, jag menar i ett bra sammanhang kan man ju sitta och prata feminism med en gubbe också förstås... det är klart att någon säger: Jaha, du är en sån där gammal rödstrumpa... Ja, vad menar du med det? Så kan man få ett jätteroligt samtal och sitta och skratta ihop va. Men nej, jag vet inget sånt. Siv

Att Sivs upplevelse av bristande tillgång till sammanhang kan förstås i ljuset av hennes arbetarklasstillhörighet har jag resonerat kring tidigare, i avsnittet ”meningsfulla sammanhang”. I ett jämförande perspektiv belyser Sivs citat den privilegierade position, utifrån vilken Karin talar när hon målar fram en bild av äldre kvinnors utrymme som stort och tillgängligt.

Arbetsmarknaden

Arbetsmarknaden är ett område som nästan alla informanter nämner när vi pratar om äldre kvinnors utrymme i samhället. De säger ungefär liknande saker; att diskrimineringen av äldre börjar långt innan pensionsåldern och att äldre personers erfarenheter inte betraktas som värdefulla. Flera av informanterna delar även synen på pensionsåldern, som för låg. Karin säger att ”om folk lever tills dom är hundra så kan man ju inte gå i pension när man är 65”. Hon menar att eftersom fyrtioåringarna är en så stor grupp, säger hon, så måste man politiskt och på andra sätt ta hänsyn till dem. Själv har hon haft en väldig tur, säger hon, som är på ett Universitet där man inte blir utkastad efter pensionen. Pia, som också hade en karriär inom den akademiska världen svarar ”Jag tycker att jag har det bra, men jag kunde också välja när jag skulle gå in pension” på min fråga om upplevelsen av att vara äldre. De belyser även en skillnad mellan könen genom att prata om en skev fördelning av kvinnor och män på höga positioner inom näringslivet. Elsa säger att ”gubbarna kan sitta kvar tills dom är jättegamla” medan kvinnorna inte har kommit dit riktigt. När Pia pratar om att den nya högsta chefen för marinen är en kvinna, gör hon det med stor entusiasm.

Hon är första kvinnan. Det är helt enormt, hon har faktiskt varit och pratat, jag har sett henne, jättebra och då känner jag jättekul, det är några år sedan hon blev chef för marinen, det är ju jättestort. Det är jättestort, så det är ju jättekul. Pia

Citatet framhäver det spektakulära med att en kvinna sitter som högsta chef för marinen, vilket belyser den skeva fördelningen av män och kvinnor på högre poster i arbetslivet.

Amanda säger att hon blir arg när hon tänker på att man hellre anställer en person som är i trettioårsåldern och som har småbarn istället för någon som är 50-55, som är rik på erfarenhet och har bättre förutsättningar att satsa på sitt jobb. Det är klart att unga kvinnor ska anställas, säger hon, men att det måste finnas en proportionell syn på detta. Karin och Elsa menar att diskrimineringen börjar redan i 40-årsåldern.

Men alltså om man tittar på när folk söker jobb så behöver man bara vara över 45 så ligger man sämre till. Och kvinnor över 45 ligger sämre till än män över 45. Så att det går.. det går inte över 65 eller 75 utan det går mycket tidigare. Vilket är jättekonstigt kan man tycka. Karin

Ja det känner du till.. hur diskrimineringen av äldre den börjar väl redan i 40-årsåldern. Vid anställningar och så. Att man har en uppfattning att yngre är snabbare och duktigare och så. Men om man talar om omdöme och sådär så.. är det ju äldre som har det mycket mer genom sin erfarenhet. Och också äldre är ju också... dom är mer pålitliga många gånger, för dom har inte småbarn att ta hand om och sådär.. hela den grejen. Så det har inte svenska samhället fattat riktigt tror jag. Att det lönar sig att satsa på äldre. Men det kan hända att man inte är lika snabb som yngre, det är man inte. Elsa

Informanternas beskrivningar stämmer överens med det som Beauvoir (1972, sid 210) skriver om att det i moderna teknokratiska samhällen finns en syn på kunskap, som att den inte ackumulerar med åren utan snarare går ur tiden. ”Age brings disqualification with it: age is not an advantage. It is the values associated with youth that are esteemed”. När informanterna lyfter fram hur äldres kunskap och kompetens undervärderas, tydliggör de det som Beauvoir menar är grunden för andregörandet, nämligen att individen är värdefull så länge hen är lönsam. Elsa sätter ord på detta när hon säger att det blir tydligt i arbetslivet att det finns en föreställning om att äldre inte riktigt går att räkna med. ”Det är ungdomarna som dominerar”, säger hon. Amanda uttrycker sig på liknande sätt. Hon säger att ”det är en ungdomskultur” och att äldre kvinnor ”inte alls är så populära”. Dessa uttalanden tyder på att informanterna upplever en känsla av diskontinuitet, som Settersten & Hagestad (2015) menar är vanligt för äldre personer i samhällen som präglas av snabba förändringar. Att Amanda refererar till ”en ungdomskultur”, där äldre kvinnor har litet utrymme, skulle således kunna förstås som en upplevelse av att vara ”immigrant i tiden” (se Settersten & Hagestad, 2015, sid 35).

Några av informanterna delar även med sig av resonemang kring att pensionen påverkar män hårdare än kvinnor, vilket ligger i linje med det resonemang som Beauvoir (1972) för i *The coming of age*. Till exempel Gunilla säger att hon tror att det är svårare för män att sluta jobba, särskilt om de inte är medlem i någon förening och om de lever ensamma. Eftersom många kvinnor i hennes ålder ofta har haft mer ansvar för hushållet har de också den biten kvar när arbetslivet är över, menar hon.

Förutom i media och på arbetsmarknaden är det representationen inom politiken som informanterna tar upp under intervjuerna när vi pratar om äldre kvinnors utrymme i samhället. Flera av dem pratar om att det är väldigt få äldre personer överhuvudtaget i Riksdagen och

Regeringen, vilket de menar är skevt med tanke på hur stor del av befolkningen äldregruppen är. Nästan alla informanter refererar till Barbro Westerholm, som den enda äldre kvinnliga profilen inom svensk politik. ”Men i övrigt inom politiken syns vi ju inte”, säger Pia.

Avslutande Diskussion

Disposition

Syftet med den här studien var att undersöka äldre kvinnors upplevelser av att vara äldre.

Frågeställningar var: Hur påverkar rådande kulturella normer om äldre kvinnor utrymmet för det åldrande subjektet? Hur framträder andregörandet av äldre i kvinnornas berättelser?

Vilken betydelse har äldre kvinnors feministiska identitet för deras upplevelser av att vara äldre? Jag kommer nedan att diskutera några analytiska slutsatser av det empiriska materialet, kopplat till de valda teoretiska begreppen. Detta kommer jag att göra utifrån de tre frågeställningarna, var och en för sig. Sedan följer en kort diskussion om de teoretiska begreppen, som jag valde för den här studien samt en diskussion om urvalet. Avslutningsvis ges förslag på framtida forskning.

Hur påverkar rådande kulturella normer om äldre kvinnor utrymmet för det åldrande subjektet?

Av empirin framgår att kvinnorna generellt har en positiv upplevelse av att vara äldre, vilket jag tolkar som delvis grundat i den känsla av frihet som kommer av att de inte är lika tyngda av de normer och krav som yngre kvinnor i vårt samhälle har att förhålla sig till. Till exempel beskriver de informanter, som har varit framgångsrika yrkeskvinnor och samtidigt mödrar, hur de värdesätter frånvaron av stress i sin vardag. Informanterna beskriver det som befriande, dels att slippa lägga tid på sitt utseende och dels att de numera får uppmärksamhet för sin person och inte för sitt utseende. Även att slippa andra personers omdömen i större utsträckning än tidigare beskrivs som en frihet. Samtidigt som att känslan av frihet framträder tydligt i empirin är det påtagligt att kvinnorna saknar frihet i den bemärkelsen att de tvingas förhandla med normer om äldre kvinnor.

En tolkning av empirin med hjälp av teorin och den tidigare forskningen är att äldre kvinnor har ett mer begränsat utrymme än yngre kvinnor att skapa autonoma subjekt eftersom diskurser om hög ålder är kategoriska och snäva och många gånger saknas helt. Detta bidrar även till äldre kvinnors ovilja att identifiera sig som äldre på så vis att de karaktärsdrag, som

förknippas med äldre kvinnor, ofta är negativt laddade samt återfinns i ett begränsat antal inom ett snävt ramverk av föreställningar om äldre kvinnor.

Empirin visar även hur det finns förväntningar på äldre kvinnor, som är kopplade till aktivitet, engagemang och omsorg. Detta framträder bland annat av kvinnornas berättelser om delaktighet och engagemang genom ideellt arbete och genom deras beskrivningar av äldre kvinnor som gedigna kulturkonsumenter. I vilken mån äldre kvinnor förmår leva upp till dessa förväntningar bestäms, förutom av den kroppsliga kapaciteten, av deras tillgång till olika former av kapital. Normen om kvinnan som omsorgsperson framträder även genom vittnesmål om heteronormativa föreställningar om äldre kvinnor som engagerade mor- och farföräldrar. Att analysera empirin med hjälp av Beauvoir möjliggör en förståelse för hur kapitalistiska drivkrafter ligger bakom konstruerandet av normer om äldre kvinnor som aktiva och engagerade omsorgspersoner. Det skulle kunna formuleras som att det är kapitalistiska krafter som står bakom författandet av det heteronormativa livsmanuset, i vilket det sätt som äldre kvinnor förväntas leva sina liv på finns färdigformulerat (se Ambjörnsson & Bromseth, 2014). En kvinnas viktigaste uppgift är att bidra till samhället genom reproduktion. Äldre kvinnors viktigaste uppgift är att hjälpa till med det andra ledet i reproduktionen; barnbarnen. För att upprätthålla den levnadsstandard som vi under lång tid har byggt upp i Sverige, krävs att så många som möjligt i samhället är med och bidrar. Jag menar till exempel att normen om att äldre kvinnor ska hjälpa till att ta hand om barnbarnen understödjer konstruktionen av heltidsarbetande småbarnsföräldrar. I förlängningen bidrar normen till att möjliggöra det flitiga konsumerande, som är en av grundpelarna i det individualistiska medelklassprojekt, som de betydelsefulla medelålders förväntas delta i. “[...] in actual fact the entire civilization is ruled by profit” skriver Beauvoir i *The coming of age* (1972, sid 6). Genom att arbeta ideellt, konsumera stora mängder kultur och genom att hjälpa till med att ta hand om barnbarnen bidrar äldre kvinnor till den kapitalistiska ekonomin och fyller därmed en funktion i samhället. Utöver dessa givna roller har äldre kvinnor generellt tillgång till få positioner utifrån vilka de kan skapa autonoma projekt. På så vis inskränker rådande kulturella normer utrymmet för det åldrande subjektet. Detta framgår även av informanternas berättelser om deras upplevelser av att kliva utanför det heteronormativa livsmanuset. Till exempel uttrycker två informanter starka skuld känslor över att de inte orkar vara samhällsengagerade i samma utsträckning som tidigare. Den informant som inte har några barnbarn beskriver hur hon upplever att omgivningen betraktar henne som mindre värd.

Hur framträder andregörandet av äldre i kvinnornas berättelser?

Analysen av det empiriska materialet visar på flera olika sätt hur andregörandet av äldre framträder i kvinnornas berättelser. Till exempel tolkas informanternas upplevelser av att inte känna sig inkluderade i feminismen och av att bli bemötta med fördomsfulla och nedvärderande stereotypa föreställningar om äldre kvinnor, som ett uttryck för andregörande. Att det normbrott, som det innebär att inte ha barnbarn, kan leda till objektifiering tolkas i analysen som en form av andregörandeprocess. Informanternas beskrivningar av föreställningen om att äldre kvinnor inte har något värde och en upplevelse av att vara ”icke-existerande” talar för att äldre blir betraktade som avvikande och ofullständiga objekt. Kvinnornas berättelser om diskriminering på arbetsmarknaden och deras upplevelser av att äldre kvinnor är underrepresenterade i media tolkar jag som uttryck för att äldre är underordnade yngre personer vad gäller makt, inflytande och status. Således visar analysen att andregörandet av äldre i vårt samhälle sker enligt de båda dimensioner som Beauvoir lyfter fram i sin analys (se Pettersen, 2020). Analysen visar även hur kapitalistiska krafter ligger bakom konstruerandet av äldre som ”den andre”, i enlighet med Beauvoirs teori (se Pettersen, 2020).

Det går att tolka empirin som att den visar på ytterligare en dimension av andregörandet, nämligen att det även förekommer inom gruppen äldre kvinnor. Det är en tolkning som ligger i linje med resultatet av Degdens (2007) studie, som visar hur äldre personer markerar ett avstånd mellan sig själv och andra skröpligare äldre genom att göra distinktioner mellan ”normalt” åldrande och ”real old age”. I kvinnornas berättelser finns exempel på dessa typer av distinktioner när de refererar till andra grupper av äldre, som av olika anledningar har det besvärligare som äldre och som framstår som äldre än informanterna själva. När Siv pratar om hemmafruar säger hon att hon tror att det kan vara väldigt jobbigt att bli gammal för de ”som bara har levt i den lilla världen”. Karin pratar om ”bubblor” av äldre och menar att gruppen utbildade äldre kvinnor möter andra utmaningar i dagens digitaliserade samhälle. På ett sätt kan detta även tolkas som att ett andregörande sker även INOM gruppen äldre kvinnor genom att de betraktar andra äldre kvinnor, som annorlunda och avvikande jämfört med sig själva (jmf. Pettersen, 2020).

Vilken betydelse har äldre kvinnors feministiska identitet för deras upplevelser av att vara äldre?

Av empirin framgår att kvinnornas feministiska medvetenhet påverkar deras upplevelser av att vara äldre på flera olika sätt. Analysen visar att den feministiska medvetenheten implicit finns med i kvinnornas beskrivningar av viljan att vara delaktiga och engagerade i samhället och i hur de förhåller sig till sitt utseende. Jag menar att det går att tolka dessa berättelser, som att kvinnornas kritiska blick på samhället, viljan att handla samt förmågan att intellektualisera kring utseende delvis springer ur deras feministiska medvetenhet. Analysen visar även att kvinnornas erfarenheter av att vara aktiva under andra vågens feminism kan tänkas vara en bidragande orsak till deras vilja att vara del av olika kollektiva sammanhang idag. Att informanternas feministiska medvetenhet påverkar deras upplevelser av att vara äldre framkommer även explicit under intervjuerna. Kvinnorna berättar om hur erfarenheter och karaktärsdrag, som de identifierar sig med och som de förknippar med feminismen, hjälper dem att navigera i den sociala världen. I analysen argumenterar jag för att kvinnorna har vad en kan kalla för ett feministiskt habitus, som delvis utgörs av självständighet, hög integritet och kunskapen om normer och strukturer. Genom att tänka i termer av ett feministiskt habitus blir det tydligt att den feministiska medvetenheten påverkar kvinnornas subjektstillblivelse och således deras upplevelser av att åldras.

Till skillnad från resultat från tidigare forskning (se Brown & Rohlinger, 2016) är informanterna i den här studien, i egenskap av kvinnor med ett förflutet som aktiva under andra vågens feminism, inte delaktiga i någon kollektiv feministisk samverkan. En potentiell förklaring till detta är att det generellt inte är så vanligt i Sverige med feministisk organisering och kanske ännu mindre vanligt med feministisk organisering specifikt bland äldre, vilket också informanterna påtalar när vi pratar om dagens feminism. Att informanterna även uttrycker att de känner sig exkluderade av feminismen idag och deras beskrivningar av den som svårgreppbar spelar troligtvis också en roll i sammanhanget. Jag valde att inte prata i termer av diskriminering och ålderism under intervjuerna men jag tycker att det är intressant att endast två av informanterna själva nämner ordet diskriminering under intervjun. Ordet ”ålderism” används inte av någon av informanterna. Min upplevelse är att kvinnorna, trots den kritiska blicken och historia av politisk aktivism och trots att de själva sätter ord på fördomsfulla och stereotypa bemötanden, framstår som relativt okritiska vad gäller äldre kvinnors position i samhället. En optimistisk förklaring till detta skulle kunna vara att

diskrimineringen av äldre inte är så framträdande i samhället, tillika i kvinnornas liv, som tidigare forskning visar. En oppositionell tolkning, som ligger i linje med tidigare forskning, är att ålderismen är närmast institutionaliserad (se Nelson, 2005). Den gängse acceptansen av förtrycket av äldre gör att diskurser om äldres underordning saknas och att begrepp som ”ålderism” saknas i många människors och även äldre personers vokabulär. Den här tolkningen öppnar för att förklara andregörandet som internaliserat i kvinnorna, vilket enligt Beauvoir (1972) kan innebära att motståndet mot de orättvisor som en utsätts för avtar (se Pettersen, 2020).

En alternativ potentiell förklaring är att informanternas identitet som kvinnor och de erfarenheter som kommer med den, är så djupt rotad i dem. Detta kan belysas med kvinnornas svar på frågan vilken av identiteterna kvinna och ålder som de upplever som starkast.

Att vara kvinna det går aldrig ur mig så om jag ska gradera så är det att vara kvinna. Siv

Oj oj oj oj. Åldern är inte min identitet. Det är som barnbarnen säger: du blir aldrig gammal. Jag är nog starkare som kvinna. Jag tror det. Ja. Den identiteten jag har... den är inte åldersbunden på det sättet. Jag går inte och tänker: nu är jag gammal.. annat än om jag får någon krämpa som jag ser till att jag blir av med.

Amanda

Det är som kvinna. Jag upplever mig mer som kvinna än som äldre. Gunilla

Min identitet som kvinna är nog ganska självklar för mig. Min identitet som äldre... är ju lite nyare, det är nog bara de senaste åren som jag har känt att jag faktiskt är äldre, så det är ganska nytt. Elsa

Den framträdande roll, som identiteten kvinna har, framgår av intervjuerna även på andra sätt. Flera av informanterna började återkommande berätta om olika saker utifrån deras erfarenhet som kvinnor, varpå jag ett par gånger förtydligade att jag främst var intresserad av att höra om deras upplevelser utifrån deras perspektiv som ÄLDRE kvinnor. Jag menar att feministisk aktivism i ens ungdom och ett halvt sekels kamp mot sexismen inte nödvändigtvis innebär att kvinnorna nu sträcker sig efter ålderismen, som en stafettpinne i ett livslångt politiskt lopp. Som framgår av analysen är en tolkning av orsaken till kvinnornas överlag positiva upplevelser av att vara äldre att de i stor utsträckning slipper förhålla sig till det enorma ramverk av normer som präglar de villkor som formar yngre kvinnors liv. Informanternas primära politiska kamp är den som syftar till kvinnans emancipation och nu ”på ålderns höst” upplever de äntligen en viss form av frihet. En frihet som upptar ett stort utrymme i

kvinnornas medvetande, varför deras underordnade position som äldre faktiskt inte förefaller som så framträdande i deras liv.

Teoridiskussion

Analysen visar att Beauvoirs (1972) teori om att äldre personer blir betraktade som "den andre" är gångbar även i en svensk kontext och ett halvt sekel efter att boken *The coming of age* kom ut. Att tolka kvinnornas upplevelser i termer av andregörande blottlägger hur ungdomlighet utgör det eftersträvansvärda normaltillståndet i vårt samhälle, vilket också tydliggör hur dikotomin ung/äldre utgör en slags grund för samhällets ålderism. Till skillnad från andregörandet har Bourdieus begreppsapparat en relativt blygsam roll i analysen. Jag anser dock att dessa teoretiska begrepp, även i de förenklade former som de presenteras i den här studien, fyller en viktig funktion genom att begripliggöra klasstillhörighetens betydelse för upplevelsen av att åldras. Bourdieus olika kapitalformer är värdefulla för att de på ett tydligt sätt visar hur andra former av kapital än det ekonomiska är med och utformar de villkor som påverkar en individs upplevelser av att vara ett subjekt. Bourdieus tankar har även möjliggjort en analys, som belyser hur klass hänger samman med andregörandet av äldre såtillvida att det symboliska värdet av olika kapitalformer generellt är lägre för äldre personer. Tillsammans möjliggör således Beauvoir och Bourdieu en tolkning av empirin, som visar hur tillgång till olika former av kapital är avgörande för kvinnornas upplevelser av att åldras samtidigt som tillgången till kapital är av låg betydelse eftersom ALLA äldre, oavsett kapitaltillgång, blir betraktade som "den andre". Det heteronormativa livsmanuset har fungerat som ett verktyg för att visa hur äldre kvinnors upplevelser påverkas av kulturella normer. Med Beauvoirs hjälp visar analysen hur kapitalistiska krafter ligger bakom konstruerandet av det ramverk av normer, som äldre kvinnor lever inom. Teorin om det subjektiva åldrandet och den subjektiva åldern som intersubjektivt återkommer genomgående i analysen, då empirin visar på flera olika sätt hur upplevelsen av att vara äldre formas i relation till andra individer.

Sammanfattningsvis har de olika teoretiska begreppen vävts ihop till ett teoretiskt ramverk, som har möjliggjort en analys av empirin, som visar hur samverkan mellan klass, ålder och kön samt symboliska mikro- och makrostrukturer påverkar individens upplevelse av att vara äldre som kvinna. Den här studien är empiristyrd såtillvida att det är empirin, som har fått bestämma vilka teorier som kan tänkas vara fruktbara för analysen. Jag var således inte på det klara med vilka teorier som jag skulle använda mig av, när jag utformade intervjuguiden och

utförde intervjuerna. Detta är förmodligen en av anledningarna till att studien eventuellt kan uppfattas som något spretig. Jag inser även att ambitionen och viljan att undersöka äldre kvinnors upplevelser av att vara äldre på en bred front blev på bekostnad av ett djup. Jag menar att den här studien innehåller en stor mängd av både teman och teoretiska begrepp, vilket påverkar djupet av analysen.

Urvalsdiskussion

Informanterna utgör en väldigt homogen grupp såtillvida att alla utom en är akademiker och identifierar sig som medelklass eller övre medelklass. Samtliga informanter är vita och utifrån vad som framgår av intervjuerna är endast en av informanterna lesbisk. Att kvinnornas klasstillhörighet och sexuella läggning påverkar deras upplevelser av att åldras framgår som tydligast genom utsagorna från de två som är avvikande i det här sammanhanget, det vill säga Elsa som är lesbisk och Siv som tillhör arbetarklassen. Under intervjun med Elsa refererar hon flera gånger till sin sexuella läggning, som en identitetskategori som är svår att separera från ålder, kön och klass och som spelar en viktig roll för hennes upplevelser. Sivs upplevelser av att vara äldre skiljer från de andras på så vis att hon inte har samma tillgång till meningsfulla sammanhang. Jag tänker att detta indikerar att äldre kvinnors upplevelser av att vara äldre skiljer sig radikalt beroende av den specifika intersektionen av olika sociala kategorier. Till exempel är det rimligt att anta att en rasifierad äldre kvinnas upplevelser av att vara äldre i stor utsträckning formas av erfarenheter av rasism. Jag vill understryka att det faktum att Elsa refererar till sin sexuella läggning som en aspekt av upplevelsen av att vara äldre är just på grund av att hon är den enda av informanterna som är lesbisk. Att de andra informanterna inte nämner sin sexuella läggning vid något tillfälle under intervjun är troligtvis för att de inte reflekterar över att den påverkar deras upplevelser av att vara äldre. Jag menar att eftersom de uppfyller normen om heterosexualitet så reflekterar de inte över de privilegier som detta innebär i relation till att vara äldre kvinna. Den principen kan naturligtvis appliceras även på andra sociala kategorier, som är gemensamma för informanterna i den här studien. Att kvinnorna inte nämner sin etnicitet till exempel är troligtvis för att de uppfyller vithetsnormen. Avsaknaden av explicita tankar om maktasymmetrier och privilegier kan anses motsägelsefullt med tanke på att samtliga informanter är feminister. Jag tänker dock att kvinnornas feministiska fundament cementerades under andra vågens feminism, som på många sätt skiljer sig från dagens. Dessutom är det få av informanterna som är feministiskt aktiva idag i den bemärkelsen att de följer de feministiska debatterna i media. Det finns dock en klassmedvetenhet hos informanterna. Av deras berättelser framgår att de är medvetna om

att de är privilegierade på olika sätt, till exempel eftersom de besitter resurser i form av kulturellt och socialt kapital och eftersom de är förhållandevis friska.

Förslag på framtida forskning

Tankar om potentiella framtida studier har avlöst varandra under analysarbetet. Till exempel tänker jag att det skulle vara fruktbart att studera ålder i relation till vilken som helst av de analyskategorier, som jag prioriterade bort i den här studien. Jag tycker också att det vore intressant att gå djupare in på barnfria äldre kvinnors upplevelser av att vara äldre i vårt heteronormativa samhälle. Under arbetets gång har jag även tänkt en hel del på äldre män och på hur de navigerar i dagens samhälle där diskussioner om könsroller och maskulinitet äntligen har börjat smyga sig in i den offentliga debatten. Jag tänker att det skulle vara intressant att prata med äldre män om deras upplevelser av att vara äldre i ett samhälle där feminismen har "sipprat ner" något jämfört med när de var yngre, för att använda en av informanternas uttryck. Det skulle också vara intressant att se en liknande studie som denna, men som utgår från begreppen diskriminering och/eller ålderism. Jag ser även att det skulle kunna vara fruktbart att använda sig av diskursanalys, som metod för att utforska föreställningar om äldre kvinnor.

Referenslista

Ahmed, Sara, *Att leva feministiskt* (Stockholm, 2017)

Ambjörnsson, Fanny & Bromseth, Janne "När du gifter dig och får barn" i *Livslinjer. Berättelser om ålder, genus och sexualitet*, red. Ambjörnsson, Fanny & Jönsson, Maria (Halmstad, 2014 [2010])

Andersson, J, Lukkarinen Kvist, M, Nilsson, M & Närvänen, A (red) *Att leva med tiden: samhälls- och kulturanalytiska perspektiv på ålder och åldrande* (Lund, 2011)

Beauvoir de, Simone, *Det andra könet* (Stockholm, 2006[1949])

Beauvoir de, Simone, *The coming of age* (New York, 1972)

Broadly, Donald, Kapitalbegreppet som utbildningssociologiskt verktyg, *Skeptronhäften nr 15* (Uppsala, 1998)

Bourdieu, Pierre, *Distinction. A social critique of the judgement of taste* (London, 2010 [1984])

- Bourdieu, Pierre, *Praktiskt förnuft, bidrag till en handlingsteori* (Göteborg, 1995 [1994])
- Bourdieu, Pierre, "What makes a social class? On the theoretical and practical existence of groups" i *Berkely Journal of Sociology* (1987:32)
- Brown, Wendy, "Att hålla fast vid sin skada" i *Att vinna framtiden åter* (Stockholm, 2008)
- Brown, Roby Lewis, Rohlinger, Deana A, "The effect of political generation on identity and social change: Age cohort consequences" i *Journal of Women & Aging* 2016:28(2)
- Bryman, Alan, *Samhällsvetenskapliga metoder* (Stockholm, 2018 [2002])
- Calasanti, Toni, Slevin, Kathleen & King, Neal, "Ageism and feminism: from 'etcetera' to center" i *NWSA Journal* 2006:18(1)
- Calasanti, Toni, King, Neal, "Intersectionality and age" i *Routledge Handbook of Cultural Gerontology*, red. Twigg, W (London, 2015)
- Carney, M, Gemma, "Toward a gender politics of aging" i *Journal of Women & Aging* 2018:30(3)
- Carney, Gemma M, Gray, Mia, "Unmasking the "elderly mystique": Why it is time to make the personal political in ageing research". *Journal of Aging Studies*, 2015:35
- Crenshaw, Kimberle, "Mapping the margins. Intersectionality, identity politics and violence against women of color", i *Stanford Law Review* 1991:43(6)
- Davies, Charlotte Aull, *Reflexive Ethnography, a guide to researching selves and others* (London, 2008 [2002])
- Degnen, Cathrine, "Minding the gap: The construction of old age and oldness amongst peers" i *Journal of Aging Studies* 2007:21
- Estes, Carroll L, Biggs, Simon & Phillipson, Chris, *Social theory, social policy and ageing. A critical introduction* (Berkshire, 2003)
- Grenier, Amanda, "The contextual and social locations of older women's experiences of disability and decline" i *Journal of Aging Studies* 2005:19
- Haraway, Donna, "Situated Knowledge: The Science Question in Feminism as a Site of Discourse on the Privilege of Partial Perspective" i *Feminist Studies* 1988:14(3)
- Holstein, B. "On being an Aging Woman" i *Age Matters. Realigning feminist thinking*, red. Calasanti, T & Slevin, K (New York, 2006)
- Hooyman, N, Colette V. Browne, Ray R & Richardson, V. "Feminist Gerontology and the Life Course" i *Gerontology & Geriatrics Education* 2002:22(4)
- Krekula, Clary, *Kvinna i ålderskodad värld. Om äldre kvinnors förkroppsligade identitetsförhandlingar* (Uppsala, 2006)

- Krekula, Clary, Närvänen, Anna-Liia & Näsman, Elisabet, "Ålder i intersektionell analys" i *Tidsskrift för Genusvetenskap* 2005:2-3(05)
- Kvale, Steinar & Brinkman, Svend, *Den kvalitativa forskningsintervjun* (Lund, 2009)
- Larsson, Sam "Kvalitativ metod" i *Forskningsmetoder i socialt arbete*, red. Larsson, Sam, Lilja, John & Mannheimer, Katarina (Lund, 2005)
- Lykke, Nina, "Intersektionalitet- ett användbart begrepp för genusforskningen" i *Tidsskrift för Genusvetenskap* 2003:1(03)
- Lykke, Nina, *Genusforskning- en guide till feministisk teori, metodologi och skrift* (Stockholm, 2018)
- Lövgren, Karin, *Se lika ung ut som du känner dig: Kulturella föreställningar om ålder och åldrande i populärpress för kvinnor över 40* (Linköping, 2009)
- Månson, Per, *Moderna samhällsteorier. Traditioner riktningar teoretiker* (Finland, 2007 [1988])
- Nelson, T.D, "Ageism: Prejudice Against Our Feared Future Self" i *Journal of Social Issues* 2005:61(2)
- Neysmith, S, "Using ageism as a lens for challenging inequalities in home care" i *Social Work & Policy Studies: Social Justice, Practice and Theory* 2018:1
- Palmqvist, Lina, *Ålderdom, omsorg och makt. Gamlas situation och omsorgsrelationer i nyliberala tider* (Göteborg, 2020)
- Pettersen, Tove, Den gamle (mannen) som Den andre. Feministisk filosofi og metode i Simone de Beauvoirs Aldersommen og Det annet kjønn, i *Norsk Filosofisk Tidsskrift* 2020:4
- Rubinstein R & de Medeiros, K, "Successful Aging, Gerontological Theory and Neoliberalism: A Qualitative Critique" i *The Gerontologist* 2015:55(1)
- Sandberg, Linn, "Affirmative old age. The ageing body and feminist theories on difference" *International Journal of Ageing and Later Life* 2012:8(1)
- Sandberg, Linn, *Getting Intimate. A feminist analysis of old age, masculinity & sexuality* (Linköping, 2011)
- Schwaiger, Liz "To Be Forever Young? Towards Reframing Corporeal Subjectivity in Maturity" i *International Journal of Ageing and Later Life*, 2006:1(1)
- Segal, Lynne, *Out of time: The pleasures and perils of ageing* (London, 2013)
- Settersten, Richard, Godlewski, Bethany "Concepts and theories of age and aging" i *Handbook of theories of age and aging*, red. Bengtsson, Vern & Settersten, Richard (New York, 2016)

Setterstein, Richard & Hagestad, Gunhild "Subjective aging and new complexities of the life course" i *Annual Review of Gerontology and Geriatrics* 2015:35(1)

Siverskog, Anna, *Queera livslopp. Att leva och åldras som lhbtq-person i en heteronormativ värld* (Linköping, 2016)

Skeggs, Beverly, *Formations of Class & Gender. Becoming respectable* (London, 2002 [1997]).

Snellman, Marie-Louise, *Det är ju inte hela tiden bara lycka heller. Äldre kvinnors berättade liv- om arbete, omsorg och åldrande i landsbygdsmiljö* (Umeå, 2009)

Twigg, Julia, "The body, gender and age: feminist insights in social gerontology" i *Journal of Aging Studies*, 2004:18(1)

Weiss, Gail, "The Myth of Woman Meets the Myth of Old Age. An Alienating Encounter with the Aging Female Body" i *Simone de Beauvoir's Philosophy of Age*, red. Silvia Stoller (Berlin, 2014)

Whelehan, Imelda, *Modern Feminist Thought: From the Second-Wave to Post-Feminism*. (Edinburgh, 1995)

Woube, Annie, "Racing against age? Gender, age and body among senior participants in women-only sports races" i *Loisir et Société* 2018:41(2)

Bilaga 1: Intervjuguide

Ålder?

Var bor du?

Har du någon utbildning?

Vad hade du för huvudsaklig sysselsättning innan du gick i pension?

Har du funderat kring din egen klasstillhörighet och i så fall hur identifierar du dig klassmässigt?

Beskriv ditt feministiska engagemang när du var ung?

Beskriv din relation till feminismen idag?

Känner du dig inkluderad av dagens feminism och i så fall hur?

Hur upplever du att det är att vara äldre som kvinna?

Vilken plats skulle du säga att din identitet som äldre tar jämfört med din identitet som kvinna?

Vilka föreställningar om äldre kvinnor upplever du finns i vårt samhälle?

Hur kan du själv identifiera dig med samhällets föreställningar om äldre kvinnor?

Tror du att din feministiska medvetenhet har påverkat din upplevelse av att bli äldre som kvinna? Hur?

Hur ser du på äldre kvinnors utrymme i vårt samhälle idag?

Upplever du att du vill vara delaktig i samhället idag? Varför? Hur?

